

IZMEĐU RATA I MIRA

Sarajevo u prelomnim godinama 20. stoljeća

ZBORNİK RADOVA

Sarajevo, 2020.

SADRŽAJ

Predgovor	7
<i>Husnija Kamberović</i>	
Nasilje kao sudbina? Sarajevo na razmeđu carstava i država u 20. stoljeću	9
<i>Enes S. Omerović</i>	
Je li Sarajevo što je nekad bilo?	29
<i>Minela Radušić</i>	
Proljeće u znaku promjena: Sarajevo 1941. godine.....	51
<i>Vera Katz</i>	
Iz povijest Sarajeva kroz prizmu proslave Dana Oslobođenja u godinama popisa stanovništva (1948.-1991.).....	71
<i>Aida Ličina Ramić</i>	
Transformacija Sarajeva 1970-ih: neki aspekti razvoja grada.....	117
<i>Merisa Karović Babić</i>	
Sarajevske barikade: karakazan i mišolovka. Okruženje sa „sve četiri strane sveta“	133
<i>Edin Omerčić</i>	
Na kraju vijeka, na kraju svijeta – Sarajevo 1995-1996.....	169

NA KRAJU VIJEKA, NA KRAJU SVIJETA – SARAJEVO 1995-1996.

Edin Omerčić

Univerzitet u Sarajevu - Institut za historiju

Autor nastoji prikazati dramatična zbivanja u Sarajevu nakon postizanja Općeg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini 21.11.1995. godine na osnovu arhivske građe MKSJ (ICTY), memoara aktivnih sudionika u dešavanjima, relevantne literatura te pisanja štampe. U američkoj zrakoplovnoj bazi Wright – Patterson, u gradiću Daytonu su zaraćene strane potpisale sporazum koji će dovesti do prekida rata, omogućiti kraj opsade Sarajeva i kakav – takav mir stanovništvu razorenog grada. U radu se autor fokusirao na one odluke iz Daytonu koje će omogućiti reintegraciju okupiranih dijelova Sarajeva i njegovih općina u jedinstven grad pod vlašću Federacije Bosne i Hercegovine. Posebna je pažnja posvećena procesu reintegracije od mirovnih pregovora održanih u Daytonu gdje se o Sarajevu odlučivalo potezima "olovke" po geografskim kartama, a budućnost grada ovisila o trenutačnom hiru Slobodana Miloševića. U radu se govori o reakcijama političkog vodstva u Bosni i Hercegovini, a naročito reakciji političkog i vojnog vodstva u Republici Srpskoj.

Ključne riječi: Sarajevo, Dayton, Srpska demokratska stranka, Federacija Bosne i Hercegovine, Srpsko građansko vijeće, međunarodna zajednica

Uvod

Završetkom rata na prostoru Bosne i Hercegovine u svakodnevnom govoru i medijskim sadržajima se počinje učestalo pojavljivati pojam *reintegracija* koji označava ponovno vraćanje određenih dijelova teritorija njihovom „matičnom korpusu“. U slučaju Sarajeva radi se o dijelovima gradskih i općinskih teritorija koji su zauzeti vojnim putem, odnosno agresijom u razdoblju od 1992. do 1995. godine.

U tom istom razdoblju su kao okupirani činili ekonomsku, socijalnu, negdje fizičku, gotovo državno-pravnu cjelinu sa teritorijem Republike Srpske, odnosno Srbije kao države agresora. Potpisivanjem Daytonskog sporazuma ovi će privremeno okupirani prostori dobiti mogućnost da se ponovno „prikluče na tijelo“ kojem su pripadali prije 1992. godine. Ova je mogućnost stečena mirnim putem, za pregovaračkim stolom. Kod završetka opsade Sarajeva se nisu dogodili nikakvi spektakularni vojni napadi koji su oslobodili područje, sukladno tome, političkom odlukom nisu održavani ceremonijali poput svečanih marševa koji bi označili i proslavljali oslobođenje. Vojska Republike Srpske se jednostavno pomirila s potpisanim u Daytonu i povukla sa linija sa kojih je Grad držala pod opsadom, gotovo i ne pružajući vojni otpor. Svojim su povlačenjem iz urbanih cjelina vojnici VRS i pripadnici paravojsnih formacija ostavili „spaljenu zemlju“. Reintegracija Sarajeva je izvršena mirnim putem, uz superviziju međunarodne zajednice.

Pod krilima bombardera

Motiv za okončanje opsade i rata je potekao iz događaja izvan Sarajeva: promjena vlade u Francuskoj, predsjednički izbori u Washingtonu, globalno užasavanje zbog zločina koje su vojska i policija bosanskih Srba počinili u Srebrenici u julu 1995. godine i uspjeh ofanziva Armije Republike BiH i HVO protiv srpskih snaga u Zapadnoj Bosni. Iako je rat bio završen, on nije priveden kraju vojnim putem, već političkom odlukom koja je bila uzrok tome da je stanovništvo, krajem 1995. godine i početkom 1996. godine bilo lišeno osjećaja pobjede,¹ a politička elita koncentrisana oko Vlade u Sarajevu bila ja lišena osjećaja uspostavljanja pravednog mira.

Richard Holbrooke, američki diplomata je uz pomoć svojih suradnika, studiozno izabrao mjesto na kojem su bili održani pregovori za okončanje rata i sklapanje mirovnog plana za Bosnu i Hercegovinu. Bila je to američka zrakoplovna baza Wright – Patterson u Daytonu, gradiću u saveznoj državi Ohio. Pozvao je delegacije triju država na čelu s predsjednicima: Slobodanom Miloševićem, koji je zastupao i stavove Republike Srpske, Franjom Tuđmanom, koji je pregovarao u ime Hrvatske i Alijom Izetbegovićem koji je predvodio bosanskohercegovačku državnu delegaciju. Holbrooke je smatrao da će vrstom izolacije i pritiska prema pregovaračima uspješno riješiti mnoga otvorena pitanja vezana za okončanje rata. Od 21. novembra 1995. „Dayton“ će ući u „jezik kao kratica za posebnu vrstu diplomatije – pristup ‘Velikog udara’ u pregovorima: zaključati sve dok ne postignu sporazum.“

---

¹ Robert J. Donia, *Sarajevo: biografija grada*, 360.

Dayton Racquet Club je u ponudi na *Večeri približavanja mira* koja je održana 6. novembra 1995. godine za predjelo servirao račiće, domaću miješanu salatu, tostirane plate sira i koktele na bazi limete. Za glavno jelo su pregovarači mogli birati između telećih medaljona u umaku od gljiva, atlantskog lososa i janjetine. Desert je nudio sezonsko voće, čaj i kafu. Iz Izvještaja sa pregovora kao i iz navedenih memoara jasno proizilazi kako su zajednički objedi, ponašanje za stolom, konzumiranje hrane i pića, otkrivali i američkim mirovnim posrednicima ukazivali na taktike koje će primjenjivati prema delegacijama. Domaćini su tako vršili i psihološki pritisak, ukazivali na vlastitu moć i superiornost, kada su na početku pregovora organizirali zajednički ručak u muzeju pod krilima leteće tvrđave poput bombardera B-52, lovca F 117 i Tomahawk raketnih sistema. Upravo je nakon jedne takve večere, upokojivši znatne količine alkohola, Milošević ponudio izlaz sa mrtve tačke u pregovorima. Pregovori su tada bili u podmakloj fazi, a da ni jedna od pregovaračkih strana nije popuštala u svojim zahtjevima te je tako i primirje bilo upitno. Izetbegovića je Holbrooke tako mogao opisati kao „tvrdu“ ličnost koja je zbog svojih ideala robijala pod komunističkom vlašću te čovjeka koji je spreman podnijeti mnogo veće nevolje od onih u kojima se nalazio, kojeg je bilo teško oduševiti, ali za kojega je naglasio da ne razumije patnje vlastitog stanovništva koje prije svega želi mir. Holbrooke u svojim memoarima navodi kako je u prvih devet dana u Daytonu postignuto veoma malo. U dnevnim Izvještajima o odvijanju situacije na pregovorima, navodilo se kako „stranke nastavljaju da vode razgovore - atmosfera se poboljšava. Pozitivni tonovi vidljivi na Talbottovoj večeri sinoć gdje su Milošević i Izetbegović jedan drugome pričali šale na njihovom materinjem jeziku. Možda oni i previše uživaju u međusobnom društvu. Nema dokaza da se želi postići dogovor. Danas povećavamo pritisak“.²

Nakon prvih sedam dana pregovora bosanskohercegovačka i hrvatska delegacija su bile spremne prihvatiti federalni status Sarajeva, dok je Milošević prijedlog izričito odbio, rekavši da „prestanemo raspravljati o novim idejama i da se vratimo na posljednji prijedlog koji je bio prihvatljiv svima.“ Američkoj delegaciji je bilo posve jasno da je Sarajevo „ključ pregovora“.³ Tokom 9. novembra Anthony Lake je u svom izvještaju naveo da je tokom pregovora između dviju strana, bilo scena koje su podsjećale na Coppolinog *Kuma*, „don Sloba sa izgnanim Srbima, don Izy i Federacija“ su održali maratonski sastanak na kojem je raspravljano o geografskim kartama, ali unatoč užarenoj atmosferi, u kojoj su na momente jedni na druge

---

² CIA, Bosnia, Intelligence and the Clinton Presidency, *Memo, Don Kerrick to Anthony Lake, SUBJ: Dayton SITREP #3; November 7, 1995.*, Document Number: 523c39e5993294098d517665. Izvještaju je priložen i Izvještaj Direktora za strateško planiranje i politiku američke vojske Wesleya K. Clarkea.

³ Isto.

vrištali i zvjerali, dok bi u narednom trenutku pravili zajedničke šale i smijali se uz osvježanje, ništa nije bilo dogovoreno. Rješenje vezano za problem Sarajeva nije bilo na vidiku i činilo se nedokučivim.⁴ Nakon desetodnevnog pregovaranja razgovori o kartama nisu urodili nikakvim napredovanjem u pravcu rješenja i bili su ponovno na početnoj tački. Bosanskohercegovačka delegacija iskreno i nije bila zainteresirana za pregovaranje po tom pitanju, dok su bosanski Srbi „glumili zainteresiranost“ i još uvijek nisu iznijeli niti jedan racionalan prijedlog.⁵ Obavještajne službe su za to vrijeme javljale kako je u toku bilo snabdijevanje Vojske bosanskih Srba vojnim materijalom, gorivom i tehničkom podrškom iz Beograda u koje su uključene beogradske vlasti na čelu sa predsjednikom Miloševićem i vodstvom Vojske Jugoslavije. Određene su pošiljke raketnog naoružanja i tehnike, kao i goriva bile izručene već u oktobru, a bile su namijenjene brigadama VRS u Prijedoru.⁶

Ciljevi Holbrookovog diplomatskog tima su bili da obustavu vatre pretvore u trajni mir te da dobiju sporazum za multietničku državu. Najteži zadatak im je bio određivanje unutrašnjih granica Bosne i Hercegovine, onih između srpskog dijela i Federacije. U zajedničkoj jugoslovensko – bosanskosrpskoj delegaciji u Daytonu su prisutni bili i Momčilo Krajišnik te Nikola Koljević, kao i general Vojske Republike Srpske Zdravko Tolimir. Krajišnika je Holbrooke opisao kao nepokolebljivog protivnika jedinstvene države, koji je predložio da se Sarajevo podijeli i da se aerodrom pomakne kako bi teren na kome se nalazi mogao postati novi srpski centar. Nakon tog prijedloga i javnog iznošenja takve ideje, bosanski Srbi su tokom pregovora u Daytonu bili na neki način izolirani i potisnuti u stranu kao jedan remetilački, nekonstruktivni faktor. Holbrooke također navodi kako je u prvih devet dana u Daytonu postignuto veoma malo. U izvještaju Warrenu Christopheru Holbrooke izražava zabrinutost zbog vremena koje je nepovratno izgubljeno, ali mu je predložio da „uskoči“ na pregovore kako bi svojim utjecajem izvršio pritisak na delegacije u svrhu postizanja sporazuma oko pitanja Sarajeva, pojedinih teritorijalnih nesporazuma i pitanja glasanja izbjeglog stanovništva na predstojećim izborima.⁷

---

⁴ CIA, Bosnia, Intelligence and the Clinton Presidency, Memo, Don Kerrick to Anthony Lake, SUBJ: Dayton SITREP #5; November 9, 1995., Document Number: 523c39e5993294098d517661.

⁵ Isto, *Memo, Don Kerrick to Anthony Lake, SUBJ: Dayton SITREP #7*; November 11, 1995., Document Number: 523c39e5993294098d51764c.

⁶ Tokom sastanka 29. avgusta u Beogradu Milošević je iskoristio potrebu VRS za naoružavanjem i stvorio tako vrstu pritiska na paljansko rukovodstvo kako bi ga prihvatili kao šefa delegacije na mirovnim pregovorima. Zauzvrat je obećao materijalnu pomoć Palama. Isto, BTF Assessment: Belgrade's support for the Bosnian Serb Army Apparently Ongoing 14-Nov-95, Document Number: 5235e80c993294098d5174d5

⁷ Isto, *Memo, Don Kerrick to Anthony Lake, SUBJ: Dayton SITREP #9*; November 14, 1995., Document Number: 523c39e5993294098d517633, 3.

Na bosanskohercegovačku delegaciju, a naročito na predsjednika Izetbegovića je u svrhu potpisivanja sporazuma izvršen naročit pritisak. Holbrooke je asistentu američkog predsjednika Clintona za nacionalnu sigurnost, Anthonyju Lakeu sastavio spisak ključnih tačaka koje treba predočiti Izetbegoviću. Tako je Lake u razgovoru s Izetbegovićem izrazio Clintonovu podršku u zahtjevima za pravdom i pravednim mirom kojim će se očuvati bosanskohercegovačka državnost, centralna vlast i dozvola za povratak izbjeglica. U razgovoru je Izetbegoviću rečeno kako je teritorijalni omjer od 49 : 51 možda najbolji mogući, da bi nove borbe mogle imati ogromne žrtve koje neće garantirati ništa više od ponuđenog, te da su u pitanju ogromni ulozi i za Izetbegovića, i za Bosnu i Hercegovinu, kao i za Sjedinjene Američke Države i Clintona.⁸ Miloševiću i Izetbegoviću je na sličan način poručeno da postoji realna mogućnost da se pregovori predvođeni Sjedinjenim državama bezuspješno prekinu, i da će u tom slučaju ponovno biti predani „Paulini, Jacquesu i Wolfgangu“. Šesnaestog dana boravka u Daytonu Holbrooke i njegov tim su delegacijama predstavili sistem vrijednosti 400.000 dolara, nazvan *Powerscene* (*Mehanička scena*, prev. Nura Dika Kapić, 1998.). Sistem je prvi put korišten u Pustinjskoj oluji, i na njemu je cijela Bosna i Hercegovina bila snimljena i pohranjena „u pravoj realnosti“, čime su stručnjaci za mape mogli proračunati površinu teritorija „vidljive u tri dimenzije, tačne do u milimetar“. Bosanskohercegovačka strana je od početka pregovora inzistirala na jedinstvenom Sarajevu. Tek 18. novembra je Milošević odlučio popustiti i u neko doba noći je alkoholiziran upao kod Holbrooka u apartman izjavivši: „Do vraga s vašim D.C. modelom, to je prekomplikovano, neće uspeti. Ja ću rešiti Sarajevo. Ali još ne smete razgovarati o mom predlogu ni s kim iz srpske delegacije. Moram razraditi ‘tehnologiju’ kasnije, kada sve bude rešeno ... Izetbegović je zaradio Sarajevo ne napuštajući ga. On je tvrd tip. To je njegovo.“⁹

Holbrooke će ovaj Miloševićev potez objašnjavati činjenicom da Milošević želi premjestiti centar bosanskih Srba iz Pala u Banja Luku, te da je ovo korak u ostvarivanju tog nauma kojim bi se riješio utjecaja vodstva s Pala. U svom prijedlogu rješenja problema oko teritorije Sarajeva, Milošević je za srpsku stranu bio zadržao Grbavicu, nije ujedinjavao Sarajevo. Postojao je još jedan problem, a taj je da je sada Federaciji pripadalo 55% teritorije Bosne i Hercegovine. U rješavanje problema s procentima u omjeru 51 : 49 krenulo se sljedećeg dana nakon što je član američke

---

⁸ Isto, Memo, Don Kerrick to Anthony Lake, SUBJ: Talking Points for Meeting with President Izetbegovic Document Number: 523c39e5993294098d517656.

⁹ Richard Holbrooke, *Završiti rat*, Sarajevo, 1998, 291. Ovime Milošević nije rješavao i pitanje reintegracije Grbavice koja je ostajala na teritoriji pod kontrolom VRS. Izetbegović na ovu ponudu gotovo da i nije reagovao i naglasio je kako „Sarajevo ne može postojati bez Grbavice.“

delegacije Christopher Hill povukao liniju koja je obuhvatala Grbavicu i rekao: „Ovo je naša linija, američka linija.“ I odjednom, primjetio je Holbrooke, Milošević nije imao ništa protiv. Silajdžić je na to tražio zemlju koja gleda na grad kako više nikad ne bi bila korištena za artiljerijske i minobacačke napade na Sarajevo. Na jednom dijelu bilo je srpsko groblje, na što je opet Milošević uzviknuo „Sada želite i naše mrtve!“, ali je ubrzo popustio. Skoro i ne shvatajući, zaključuje Holbrooke priču oko pitanja Sarajeva, postigli su nepodijeljeno Sarajevo.¹⁰ Bosanskohercegovački stručnjak za mape je postavio i pitanje rezervoara za vodu sjeveroistočno od Sarajeva, u Faletićima koji je ostao izvan linije kontrole Federacije. Milošević je pristao i na korekciju ove linije, ali je inzistirao na rješavanju omjera 51 : 49.

Daytonski (ne)mir – 21.XI 1995.

Loše izvedena dobra politika postaje loša politika.

Dejtonskim sporazumom Sarajevo je ostalo glavni grad Bosne i Hercegovine. Ono „će biti jedinstven grad čija će Vlada uključivati predstavnike glavnih etničkih skupina u BiH. Grad Sarajevo će biti posebna i odvojena politička jedinica unutar BiH, koja će se sastojati od deset poluautonomnih političkih okruga: centralni okrug i devet općina. [...] Svaka od 9 općina birat će i svoju vlastitu lokalnu vladu i člana Vijeća Grada Sarajeva. Centralni okrug birat će svoju lokalnu vladu i (X) članova Vijeća Grada Sarajeva. [...] Kao mjera izgradnje povjerenja, iz Grada će se povući sve oružane snage osim IFOR-a (kao i iz općine Pale) u roku od 120 dana.“ Po članku 2. Aneksa 4, tačka 5. „Sve izbjeglice i raseljene osobe imaju pravo slobodno se vratiti na svoja ognjišta. One imaju pravo, [...], da im se vrati imovina koja im je oduzeta ... ili da im se dadne naknada za imovinu koja im se ne može vratiti.“ Potpisom su se strane obavezale i da će „stvoriti na svojim teritorijama političke, gospodarske i socijalne uvjete koji će pridonijeti dragovoljnom povratku i skladnoj reintegraciji izbjeglica i raseljenih osoba, bez davanja prednosti nekoj posebnoj skupini. [...] Strane neće praviti diskriminaciju protiv izbjeglica i raseljenih osoba koje se vraćaju u pogledu novačenja u vojnu službu, a pozitivno će rješavati i zahtjeve za izuzeće iz vojne ili neke druge obavezne službe“.¹¹

U dnevniku TV Bosne i Hercegovine, prvom nakon Dayton, 22. novembra prvi predsjednik Predsjedništva Republike Bosne i Hercegovine Alija Izetbegović je između ostalog rekao: „Mislim da ćemo uspjeti da reintegriramo Bosnu ... Ukoliko

---

¹⁰Isto, 298.

¹¹USAID, *Dejtonski sporazum*.

bi ‘Karadžićevi Srbi’ odbili ovaj sporazum, onda, mislim, ostaje druga varijanta – vojno rješenje [...] Naše šanse, da tada, vojnim putem riješimo problem u Bosni su – potpune. U slučaju da oni odbiju ovaj ugovor, poslije razumnog roka čekanja mi ćemo ovaj ugovor u cijelosti otkazati.“¹²

U Izvještaju za američkog predsjednika Clintona, Lake je naglasio kako se posebna pažnja posvećivala *stranama* u poštovanju potpisanog i načinu na koji će se delegacije pozabaviti sa reakcijom i kritikom u vlastitim sredinama. Najveći je problem bila reakcija bosanskih Srba budući da su upravo oni morali ratificirati potpisano u Daytonu na konferenciji koja je bila zakazana u Parizu. Miloševića su bili zadužili da Palama „pokaže“ odluke iz sporazuma.¹³ Radovan Karadžić je u jednom cirkularnom pismu koje je 2. decembra 1995. poslao i Clintonu,¹⁴ dao do znanja kako Republika Srpska prihvata Dejtonski sporazum te da je voljna pomoći njegovo zaživljavanje. Ističe kako će potezom pera 150 000 Srba koji su tokom rata odbili 34 muslimanske ofanzive, dospjeti pod „muslimanski režim“, te da pretpostavlja kako će ili svi Srbi „otići iz Sarajeva uz scenu velikog haosa“ ili će svi ostati da se dalje bore protiv muslimanske vlasti i time stvoriti „od Sarajeva – Bejrut“. Karadžić je ovim pismima sasvim jasno najavio scenario „spaljene zemlje“ i „neizbježne posljedice dugoročne nestabilnosti“.¹⁵

Uspjeh postignutog u dogovoru za stolom ovisio je u tom trenutku od primjene tog dogovora ‘na terenu’. Aneksom 1-A Daytonskog sporazuma uspostavljene su snage za implementaciju (IFOR) koje su bile zadužene za vojnu sprovedbu dogovorenog. Snage UNPROFOR-a će se povući. Snage za implementaciju nisu imale nekih većih problema, dok je sasvim drugačija slika bila u civilnoj implementaciji. Stvorena je takva struktura za implementaciju Daytona u kojoj odgovornost i ovlaštenje neće počivati na jednoj osobi i instituciji, pa je Holbrook pisao kako ih je „previše (...) još ostalo u procesu, uključujući NATO, UN i UNHCR, OSCE, EU, Svjetsku banku, MMF - i organizaciju bez presedana, Ured Visokog predstavnika na čelu sa Carlom Bildtom.“¹⁶

---

¹² Senad Hadžifejzović, *Rat uživo*, 413.

¹³ CIA, Bosnia, Intelligence and the Clinton Presidency, Memo, Anthony Lake to President Clinton, Participation in Principals Committee Meeting on Bosnia, November 22, 1995., Document Number: 523c39e5993294098d51765f. Američka je vanjska politika pored navedenog bila zaokupljena i pitanjem povlačenja boraca iz Irana sa bosanskohercegovačkog teritorija.

¹⁴ U knjizi *Wartime letters*, Ratna pisma koja se odnosi na Karadžićevu korespondenciju tokom prve polovice 90-ih godina su u tomu koji se odnosi na 1995. godinu objavljena identična pisma upućena Chiracu, Yeltsinu i Majoru, ali nije navedeno pismo upućeno Clintonu. 126-132.

¹⁵ U.S. Department of State Case No. O-2013-04186 Doc No. C05323189. Date: 03/19/2013

¹⁶ Richard Holbrooke, *Završiti rat*, 319.

„Daytonski sporazum je za Sarajevo imao dalekosežne posljedice. Najveća promjena bila je teritorijalna, [...]veliki dio teritorije Sarajeva koji je pred kraj rata bio pod kontrolom VRS predat je Federaciji. Ipak, značajan dio Sarajeva je ostao u Republici Srpskoj; teritorija u Federaciji je predstavljala oko 61 % predratne teritorije deset općina. Ponovno ujedinjavanje urbanih područja je omogućilo gradu da ponovno uspostavi gradske službe i predratne komunikacijske i transportne veze sa vanjskim svijetom.“¹⁷

Devedeset i šest dana¹⁸

*Nemoguće je uništiti sve! Pred nama, pod nama, široko se pružao cio grad,
nepodijeljen, prosulo se Sarajevo kao potrgani đerdan. Ali tu je.*
(Irma Kolar)

Nakon potpisivanja sporazuma u Daytonu i početka reintegracije Sarajeva, reakcije političkog vrha iznesene u medijima su bile različite. Predsjednik Izetbegović je, govoreći o dijelu sporazuma koji se odnosi na Sarajevo, rekao da teritorij jedinstvenog grada podrazumijeva dio od Kozije Ćuprije do Ilidže i od Trebevića do Vogošće. To uključuje i Grbavicu, općinu Ilidža u cijelosti, Ilijaš, Hadžiće i Vogošću, čime se omogućuju i sjeverne i južne komunikacije grada. Lukavica i Kasindol pripajaju se Palama i ostaju pod privremenom kontrolom Karadžićevih Srba.¹⁹ Komentari u slovenačkim sredstvima javnog informisanja mogu se svesti na to da su „Muslimani i Hrvati (su) utvrdili savezništvo koga nema, Srbi su pristali na zajednički život sa Muslimanima i Hrvatima u državi koje nema, Amerikanci i saveznici će u Bosnu poslati vojsku da čuva mir koga nema [...] Zid ne mora biti visok poput berlinskog, ali na kraju 20. stoljeća uz njega se jednostavno ne može ići naprijed.“²⁰ Postavljalo se pitanje i hoće li mir u Daytonu biti samo „zavjetrina u kojoj će umorne vojske na miru moći vidati rane i pripremati se za nove obračune.“ U Hrvatskoj su oporbene stranke Dayton komentirale uglavnom kao trijumf velikosrpske politike zbog mogućnosti proizvoljnog tumačenja i zbog svođenja srpske agresije na građanski rat. Predsjednik SDA Hrvatske, Šemso Tanković kazao je kako su „Hrvati (su) dobili sve i moći će u

---

¹⁷ Robert J. Donia, *Sarajevo*, 367.

¹⁸ Vrijeme proteklo od potpisivanja Dejtonskog mira u Parizu 14. XII 1995. do 18. III 1996. i kraja procesa reintegracije, odnosno ponovnog ujedinjenja Sarajeva u jedinstvenu gradsku upravu.

¹⁹ *Oslobodjenje*, 17046, 23.11.1995., 1.

²⁰ D. Švarc, „Reagovanja na dejtonski sporazum; Predah do novog rata!?", Isto, 5.

navedenom periodu nastaviti voditi velikohrvatsku politiku. I Srbi će također moći voditi velikosrpsku politiku ... samo će Bošnjacima biti uskraćeno pravo voditi vlastitu nacionalnu politiku...“.²¹ Poseban značaj u prvim reagovanjima u SAD pridavao se postizanju sporazuma „da Sarajevo ostane nepodijeljen grad bosanske države [...] Zapaženo je kako predstavnici samozvanog vodstva bosanskih Srba sa Pala nisu htjeli ni da prisustvuju potpisivanju sporazuma i kako je Momčilo Krajišnik već izjavio da ga oni neće ni poštivati.“²²

Jeljcina je sporazum također pozdravio kao „veliki korak ka cjelokupnom rješenju najtragičnijeg konflikta u poslijeratnoj Europi.“²³ Naročito vrijedi zabilježiti ponašanje i reakcije vodstva bosanskih Srba i srpskog stanovništva koje se usprotivilo implementaciji Daytonu. Srpsko građansko vijeće je bilo izuzetno aktivno u pokušaju normalizacije odnosa među stanovništvom grada i njihovi su postupci bili suprotni politici sa Pala. „Poslanici u skupštini bosanskih Srba bili su bijesni zbog toga što je Milošević pristao na teritorijalne koncesije bez njihovog odobrenja. [...] Oni su [...] odbili prihvatiti teritorijalne izmjene predviđene Daytonskim sporazumom kao konačne.[...]“ Na 56. sjednici Skupštine srpskog naroda, održanoj 17. decembra 1995. godine, poslanici su žestoko kritikovali Nikolu Koljevića i Branimira Lukića koji su u Daytonu predstavljali Republiku Srpsku, ali koje je Milošević ignorirao tokom pregovora. Koljević je poslanicima obećao samo da će zamoliti komandanta NATO-a za odgodu predaje teritorija za nekoliko sedmica. Momčilo Krajišnik je zagovarao ideju preseljenja Srba iz Sarajeva na neku drugu lokaciju.²⁴

Intenzitet odlaska srpskog stanovništva sa područja koja su trebala preći pod vlast Federacije, odnosno koja su bila reintegrirana, te paljenje stambenih i društvenih objekata rastao je od 21. XI 1995. do 14. XII '95., a onda se naglo povećavao do datuma kada je na to područje došla legalna politička vlast. Neposredno nakon potpisivanja mira u Daytonu, 21. XI, iz Srpskog građanskog vijeća su pozivali sve građane koji žive na Grbavici, u Vogošći, Ilidži, Hadžićima, a posebno one koji su srpske nacionalnosti da vjeruju međunarodnoj zajednici i legalnim organima BiH te da ne pomišljaju na odlazak iz svojih domova.²⁵ Nakon ovog apela iz SGV su tražili sastanak sa Srbima iz okupiranog dijela grada, s idejom da se susretnu sa „demokratski opredijeljenim

---

²¹ J. Vričko, „Reagiranje hrvatskih oporbenih stranaka; Nepravda prema Posavcima“, isto, 4.

²² Kemal Kurspahić, „Pogled iz Vašingtona, Zamke nesavršenog mira“, isto.

²³ M. Šagolj, „Moskva; Jeljcina pozdravlja sporazum“, isto.

²⁴ Robert J. Donia, *Sarajevo*, 368-369.

²⁵ Se. Kurtović, „Pejanovićeva izjava; Ne idite iz Sarajeva“, *Oslobođenje*, 17048, 25.11.1995., 4.

Srbima, sa onima koji nisu okrvarili ruke u ovom ratu“, a cilj tih susreta je trebao biti samo jedan – da se zaustavi iseljavanje ljudi iz njihovih domova kao i da uvjere „demokratski opredijeljene Srbe“ da je moguć život u Sarajevu.²⁶ U još jednom pozivu za ostanak srpskom stanovništvu u privremeno okupiranim područjima iz SGV su poručivali: „Huškajući građane Vogošće, Ilidže, Ilijaša, Hadžića i Grbavice protiv mirnog rješenja paljansko rukovodstvo želi izbjeći odgovornost za rat i stradanja ljudi.“²⁷ U pismu poslanom stranim i domaćim zvaničnicima rečeno je da vodstvo s Pala gura civilno stanovništvo u novu tragediju koja može nastati iseljavanjem stanovništva ili nastavkom borbi. Nedugo nakon Pariza iz SGV su i dalje tvrdili da je jedina ispravna opcija za građane Sarajeva ostanak u zajedničkom i nepodijeljenom gradu. Srbima se poručivalo da ne nasjedaju na propagandu po kojoj će Sarajevo biti Teheran, ali opet se odlazilo u drugu krajnost navodeći kako će Sarajevo biti nešto poput velikih američkih metropola i evropskih prijestolnica. Međutim, ovi apeli ili nisu dopirali do onih kojima su namijenjeni, ili se stanovništvo srpske nacionalnosti jednostavno oglušivalo o iste, budući je većina Srba sa Ilidže izražavala stav da će se boriti ili otići, ali da nikada neće priznati vlast Hrvata i Bošnjaka, odnosno Federacije Bosne i Hercegovine, a jedan je stanovnik Ilidže rekao: „Možemo biti pod engleskim protektoratom, francuskim ili američkim, al’ nikada pod muslimanskim.“²⁸ Stanovništvo koje je odlazilo sa područja koja su trebala biti reintegrirana postupalo je u skladu sa izjavom Ratka Adžića na Radiju Grbavica: „Ako moradnemo otić’ iz srpskog Sarajeva onda nam ne preostaje ništa drugo nego da zapalimo i srpski i muslimanski dio Sarajeva, nek’ sve izgori da niko nema ništa.“²⁹ Ratko Mladić je davao izjave kako njegova vojska neće napustiti Sarajevo. Oko 300 mladih ljudi je početkom decembra 1995. godine organizovalo demonstracije na Ilidži, iskazujući protest dijelu mirovnog sporazuma postignutog u Daytonu koji se odnosio na Sarajevo. Rukovodstvo Srpske demokratske stranke je sa Pala poručivalo da će organizirati referendum u kojem će sarajevski Srbi odgovarati na pitanje: „Da li prihvatate status Sarajeva kakav je predviđen dejtonskim sporazumom?“

Nakon potpisivanja mira u Parizu vodstvo tzv. srpske republike je donijelo odluku o ukidanju ratnog stanja, prevodeći ga u stanje neposredne ratne opasnosti; a Krajišnik je i dalje govorio kako su Srbi branili svoje područje, odnosno da „ne mogu Muslimani i Hrvati, ni Federacija nametati vlast jednom narodu“. Po njegovom je mišljenju postizanje i potpisivanje Općeg okvirnog sporazuma o miru

---

²⁶ Isto, „SGV traži sastanak sa Srbima okupiranog Sarajeva; Ostanite ovdje!“, isto.

²⁷ Oslobođenje, „Saopštenje IO SGV; Paljansko rukovodstvo želi izbjeći odgovornost“, 17050, 27.11.1995., 1.

²⁸ BH PRESS, „Nakon Dejtona; Srditi Srbi sa Ilidže“, *Oslobođenje*, 17049, 26.11.1995., 6.

²⁹ „Zapaliti Sarajevo“, *Oslobođenje*, 17051, 28.11.1995., 8.

u BiH „propaganda koja dolazi iz muslimansko – hrvatskog tabora i međunarodne zajednice, usmjerena ka jednom cilju – otjerati Srbe sa ovog područja“. Ministar vanjskih poslova RS Aleksa Buha dao je izjavu da će se „primopredaja Sarajeva izvršiti tek za nekoliko godina“, te će se tako u tih ‘nekoliko godina’ „izgraditi novi grad za Sarajevske Srbe.“³⁰ Srbima oko Sarajeva se obratio iz Beograda Slobodan Milošević te im poručio da imaju puno povjerenje u srpsko vodstvo i međunarodnu zajednicu. „Siguran sam da ćemo rešiti mnoge brige građana srpskog Sarajeva.“³¹

Nakon što je Skupština sa Pala i službeno odbila da usvoji mirovni sporazum i nakon odluke paljanskih vlasti da organizuju popis srpskog stanovništva na Grbavici, Ilidži, Vogošći, Hadžićima i Ilijašu, te kolektivnog iseljavanja naroda sa tih prostora, nastala je veoma nepovoljna situacija za reintegraciju Sarajeva. Građani koji žele ostati bili su izloženi pritisku i prijetnjama ekstremista da se isele. U dijelovima Sarajeva koji su trenutno okupirani i koji trebaju pripasti Vladi Federacije Bosne i Hercegovine „dogodile su se velike promjene u protekle tri i po godine ... više uglavnom nema nesrpskog stanovništva, koje je otjerano, pobijeno ili ako je ostalo svedeno na razinu robova [...] tu je ostalo i malo stanovnika srpske nacionalnosti koji su domaći na Grbavici ili Ilidži, u Vogošći, Ilijašu i Hadžićima. Na Grbavici prevladavaju došljaci sa Romanije i drugih neurbanih područja [...] U Hadžićima dominiraju najradikalniji četnički elementi ... Ovaj došljački sloj kome je rat brat, oslonac je terorističkog SDS i paljanske vlasti ... Kada se taj dio grada ... vrati matici, za ‘brđane’ tu više neće biti mjesta. Iz više razloga [...] oni, međutim, ne napuštaju vlastite domove nego tuđe i njihov odlazak doista znači povratak u njihove zabiti i ognjišta.[...] U ovom času najvažnije je zaštititi dio srpskog stanovništva iz četiri sarajevske opštine kojim prijete opasnost od ekstremista iz srpskog naroda.“³² „Za većinu Srba iz okoline Sarajeva Dejtonski sporazum [...] ima učinak biblijske kataklizme.“ Novo političko vodstvo koje je na ovim područjima tokom rata ostvarilo materijalnu korist je istu izgubilo. Njima „ponovno ujedinjenje Sarajeva i vraćanje pod ‘Alijinu vlast’ pada najteže. Oni su se poslije Dejtona našli kao Alisa u zemlji čuda. Žao im je ostaviti imetak, koji je uvećan generacijama, a došli su u situaciju da ih vlastita politika otjera na ledinu.“³³ Jedan je novinar dalje zapazio da „ako se narod, običan svijet iseli, kao što se seli, da će neki novi avanturisti graditi mit o stradanjima koji će nadomjestiti kosovski.“³⁴

---

³⁰ S. Kasalo, „Postpariske paljanske reakcije; Neće federalnu vlast“, isto, 17069, 16.12.1995., 4.

³¹ B. Boškov, „Beograd poslije potpisivanja sporazuma u Parizu; Medijska slika mira“, isto, 5.

³² Neven Kazazović, „Izvidnica; Sarajevo i Dejton“, isto, 17065, 12.12.1995., 2.

³³ Emir Habul, „Srbi oko Sarajeva; Tunel u Dejton“, isto, 17066, 13.12.1995., 2.

³⁴ Gert Van Langendonck, „S one strane Sarajeva; Došao sam s jednom torbom, odlazim sa dvije“, *Dani*, 39, januar/siječanj, 1996, 42 – 43.

Novinarka magazina *Dani* je napisala reportažu o područjima i stanovništvu koje je trebalo biti reintegrirano, neposredno prije dolaska vlasti Federacije BiH: “[...] dok mnogo ljudi u Sarajevu kaže kako je spremno ponovno živjeti sa Srbima, nitko na Grbavici ili Ilidži ni ne pomišlja na tu mogućnost.“ Izrazila je stav kako je velika većina ovih posljednjih izmanipulirana, nafilovana propagandom paljanskih ekstremista kao na primjer „Stana, žena od nekih šezdesetak godina, koja će ipak ostati na Grbavici kada se ona pripoji ‘Turskoj’. Stanu zanima kakav je život u Sarajevu. Ubijeđena je da Srbi, na drugoj strani Miljacke ne mogu naći posao; da moraju plaćati operaciju u bolnici 500 DEM [...] Boji se mudžahedina, jer je, kaže čula da će ‘oni držati uzde na Grbavici, silovati Srpkinje, a Srbe zatvarati i ubijati u Centralnom zatvoru.“ Jedna je prodavačica na upit novinarkе hoće li ostati na Grbavici rekla: „Ni mrtva“, te svoju odluku objasnila time što je Srpkinja i uvjeren je da će Sarajevo biti Džamahirija i da će joj dijete biti prisiljeno pohađati „islamsku vjeronauku.“³⁵ U razgovoru s ‘rajom’ u jednom grbavičkom kafiću ista novinarka saznaje da „Niko neće ostati, a svi su rođene Sarajlije. Na Grbavici ostajemo još najviše mjesec dana.“ Tadašnji gradonačelnik Sarajeva, Tarik Kupusović je izrazio uvjerenje da će implementacija Dejtonskog sporazuma teći kao što je predviđeno, a budući da su Karadžićeve snage držale samo 10% urbanog dijela Grada, ideja o *podijeljenom* Sarajevu nije zaživjela. Stanovnici Sarajeva su smatrali kako je grad opkoljen i blokiran, te da je došlo vrijeme da se sve općine reintegriraju u „organsku gradsku cjelinu“.³⁶ Izrazio je nadu da znatan dio Srba neće otići, a da će se oni koji su ponešeni propagandom počeli da odlaze, a koji nisu počinili zločine, ipak vratiti. „Ogroman je broj sarajevskih Srba, ne samo ovdje u centru grada, nego i na Ilidži i Grbavici koji će se, ja sam uvjeren, na kraju sjetiti da su prave Sarajlije, a ne građani nekog srpskog Sarajeva. Ne postoji muslimansko Sarajevo. Postoji samo jedno Sarajevo i svi njegovi građani su građani Sarajeva.“³⁷ Postavljeno je i pitanje povratka izbjeglog stanovništva, kako u općine koje su bile pod Karadžićevom okupacijom, tako i dijelove Sarajeva koji su bili pod opsadom.

U sarajevskim opštinama koje su tokom rata bile pod kontrolom VRS održana je serija mitinga koji su bili protiv odluka donešenih u Daytonu. Prvi je veliki miting održan na Ilidži 29. novembra 1995. godine, kada su stanovnici Dobrinje, Lukavice, Vojkovića i Kasindola pješice prešli preko piste sarajevskog aerodroma s parolama

---

³⁵ Sandra Ibrahimović, “S druge strane Miljacke; Reci raji da si poljubila četnika”, isto, 41, mart/ožujak, 1996., 30-31.

³⁶ Radenko Udovičić, Intervju: Tarik Kupusović, gradonačelnik, “Jedno je Sarajevo”, u: *Vreme*, 11. decembar 1995., 12.

³⁷ Isto.

na kojima su dominirale poruke „Ne damo Sarajevo!“. Početkom decembra je miting održan i na Grbavici, koji je tokom 7. decembra ponovljen i bio je najmasovniji.³⁸

Stavovi poslanika Narodne Skupštine RS prema rješenjima Daytonskog sporazuma

„[...] radio ne radio svira ti radio, znači da će ta delegacija naša uticati taman kao moja pokojna baba, Bog da joj dušu prosti.“

Sjednica Narodne Skupštine Republike Srpske održana je na Jahorini, 17. decembra, samo tri dana nakon potpisivanja Sporazuma u Parizu. Uz najviše političke, vojne i crkvene predstavnike, ovoj 56. sjednici prisustvovali su između ostalih gostiju i delegati „grada Sarajeva“.³⁹ Na dnevnom redu je bio i Izvještaj delegacije Republike Srpske sa mirovne konferencije o Bosni i Hercegovini. Nikola Koljević je naglasio kako je konferencija održana u Londonu, a prije parafiranja Sporazuma u Parizu, išla u pravcu stvaranja uslova kojima će „mir biti trajan“, budući da će svaki „povratak u rat biti praktično nemoguć“ jer bi svakoga jako puno koštao. Delegacija srpske republike je izrazila nezadovoljstvo rješenjem takozvanog Srpskog Sarajeva, budući da je „preko stotinu hiljada ljudi iz jednog entiteta te nacionalnosti ostaje pod vlašću drugom.“ Koljević je govorio i o razgovoru koji je vodio sa Biltom i sa komandantom NATO snaga, nakon potpisivanja Sporazuma u Jelisejskoj palači. Koljeviću je ovom prilikom bilo obećano da će različitim mjerama sigurnosti diskretno nastojati da produže period transfera vlasti iz jednog entiteta u drugi, kao i da će biti moguća rekonstrukcija „Srpskog Sarajeva“ kako bi se Srbima omogućio ostanak.⁴⁰ Vladimir Lukić je na sjednici poslanike upoznao sa „određenim izmenama“ i „grubim promašajima“ vezanim za mape koje je predočio Miloševiću. Između ostalih potreba za korekcijama, posebno je naglasio kako je „fabrika FAMOS između Vojkovića i Hrasnice bila čitavo vrijeme rata u našim rukama i imala je određenu kontinuiranu proizvodnju, međutim linija razdvajanja je bila na sjevernom uglu ograde, a sada su je prebacili na južnu stranu i time nam oduzeli tu fabriku“, a zamjerke je našao i u

---

³⁸ M. M., „Srbi u Sarajevu, otići ili ostati“, u: *Vreme*, 11. decembar 1995., 12. Izjave kazuju o stavovima lokalnog stanovništva prema odlukama koje su proizlazile iz potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Stavovi su se kretali od toga da će Srbi pružiti vojni otpor kako bi ostali na ovim područjima, te da će rat ponovno biti pokrenut, budući su Srbi bili prisiljeni da žive sa Muslimanima i Hrvatima do izražavanja vjerovanja da će „Bog učiniti nešto kako bi Iliđa ostala srpska i kako bismo mi ostali ovdje.“ O ostanaku na područjima koja nakon rata trebaju biti reintegrirana nije bilo ni govora. Sandra Kukić, „Internet o jedinstvenom gradu; Kao iz dva svijeta“, u: *Oslobođenje*, 17065, 12.12.1995., 8.

³⁹ Krajišnik za delegate grada Sarajeva smatra civilnu upravu koja je imala vlast na teritoriju pod kontrolom VRS.

⁴⁰ Zapisnik i magnetofonski snimak sa 56. sjednice Narodne skupštine Republike Srpske, 17. 12. 1995., 8-9.

tome što je „radarska stanica na Jahorini (je) data njima, kao i najviši vrhovi Jahorine, tako da ovime gubimo i jedini sportski centar veoma strateški značajne vrhove,“ te zaključio da liniju razgraničenja treba pomjeriti prema jugu „tako da najviši vrhovi Jahorine ostanu netaknuti.“ Miloševiću je poručio da je potrebno da se založi za „izvjesne modalitete koji bi omogućili ostanak našeg naroda na svojim ognjištima ili eventualno duži vremenski period za njegov izlazak.“⁴¹

Bilo je prijedloga da se problem odluke o iseljenju stanovništva sa područja koja VRS treba napustiti i koja trebaju potpasti pod vlast Federacije BiH postavi pred međunarodnu zajednicu: „Neka to bude problem MZ da se iseli tih 120 hiljada ljudi. Čini mi se da oni neće jednostavno kroz par godina preći na islam i definitivno izgubićemo 120 hiljada ljudi za naš srpski narod na ovim područjima.“

Istaknuto je kako poslanici nisu dovoljno obaviješteni o problemu i o načinu na koji se prema potpisanom u Daytonu isto pitanje ima rješavati.⁴² Diskusija je pokazala da ni odluke Skupštine koje su prethodile Daytonu i prihvaćanju Miloševića kao zastupnika bosanskohercegovačkih Srba na pregovorima nije imala jasna rješenja i definisan stav prema pitanju teritorijalnog rješenja „Srpskog Sarajeva“. Ključna stvar koju je Milošević imao zastupati na pregovorima je bila teritorijalna povezanost „Srpskog Sarajeva“ sa teritorijom Republike Srpske, dakle kompaktnost. U tom pripremnom razdoblju Skupština nije imala adekvatno rješenje na zahtjev bosanskohercegovačkih legalnih vlasti za jedinstvenim i nepodijeljenim Sarajevom, a bilo je i zahtjeva za nastavljanjem ratnih djelovanja zbog teritorije Sarajeva: „šta ako muslimani, a znali smo da traže jedinstveni grad, to smo znali ne možemo se praviti naivni i da nismo znali. Šta ako oni zatraže Sarajevo, mi alternative ni Milošević ni predsjednik Krajišnik ni naša delegacija nije imala. Nije imala alternativu šta ako se to desi. Hoćemo li mijenjati Sarajevo za Goražde, hoćemo li mijenjati. Nikada zvanično nije dato ni jednom poslaniku da o tome razgovara, rečeno je da ne trguje sa srpskom zemljom, ne može se srpskim kostima, ne može se trgovati to ili ovo: Sarajevo ostaje srpsko i na žalost mi smo dovedeni u jednu grdnu zabludu. [...] tražim za Sarajevo pola Bosne, pa po cijenu prekida pregovora pa po cijenu normalno novog rata.“⁴³ Poslanici su tražili da Milošević, kao potpisnik Sporazuma u Parizu, dođe pred Skupštinu i podnese Izvještaj o okolnostima pod kojim je potpisan sporazum u Daytonu. Isto tako je predloženo da Karadžić, kao predsjednik republike ili Krajišnik,

---

⁴¹ Isto, 12-13.

⁴² Isto, 17-18.

⁴³ Isto, 19.

kao predsjedavajući Skupštine, objasne „narodu“ na Ilidži, Ilijašu, u Vogošći i Hadžićima „kakva je njegova sudbina“, budući je ono što je potpisano – zapravo kapitulacija kojom je izgubljena Republika Srpska. „Tim ljudima neko treba da ode ili da kaže ostaćete do tog i tog datuma, do tog roka, jer vidimo po ovim papirima rokovi su veoma kratki i tu postoji opasnost [...] jer imamo opakog i surovog protivnika. Dobro, surovog i opakog neprijatelja.“⁴⁴

Poslanici su smatrali da je potpisivanje Daytonskog mira bio težak i tragičan trenutak za srpski narod, te da je potrebno da se na svaki mogući način, ali političkim sredstvima opstruira sporazum te da se traži da dio državnih institucija pređe na teritoriju „Srpskog Sarajeva“, zato što je „sve [...] gotovo, ovo je svršena stvar, mi jednostavno treba da prihvatimo faktičko stanje i da se doslovno predamo u ruke naših dželata, naročito kada je u pitanju Sarajevo, dželata muslimana i Hrvata. [...] Mi imamo pravo na slobodu, nacionalni život, imamo pravo da se branimo.“⁴⁵

Krajišnik je delegaciju pravdao podsjećajući poslanike na nezavidnu vojnu situaciju u Krajini, naročito na postojanje mogućnosti „pada“ Banja Luke. Diskusiju je Nedić zakratko odveo u drugom smjeru, vezavši svoja pitanja za područje Ozrena i na podijeljenost po ideološkim linijama među srpskim narodom. No, Trifko Radić je ubrzo Koljeviću, kao podpredsjedniku republike, ponovno postavio pitanje Sarajeva i predložio da se Predsjedništvo i Vlada RS presele u „Srpsko Sarajevo“ kako bi riješili nagomilane probleme.⁴⁶ „Šta mislite sa narodom Srpskog Sarajeva? Gdje predlažete da se preseli narod Srpskog Sarajeva, pod kojim uslovima, kako i na koji način? Da li će to dozvoliti vrijeme? Mi ne znamo šta da radimo, neke poteze mi povlačimo, da li su dobri ili nisu mi neznamo, ali neko iza nas mora stajati. Ako nemate odgovor na ova pitanja, ja vas molim da podržite narod Srpskog Sarajeva i njihov referendum. Mi želimo da ostanemo u Srpskom Sarajevu ali samo pod svojom vlašću, je li to moguće ili nije, ako nije kako dalje.“⁴⁷

Predlagalo se formiranje odbora za izgradnju novog „Srpskog Sarajeva“, dok je Nedić nastojao da iz svake mogućnosti vezane za položaj stanovništva na teritoriji

---

⁴⁴ Isto, 20.

⁴⁵ Isto, 25.

⁴⁶ Radić na ovom mjestu navodi problem izvoza osnovnih namirnica iz robnih rezervi budući da je stanovništvu prijetila potpuna nestašica živežnih namirnica. Zahtjevao je i zabranu napuštanja navedenih prostora bez odobrenja „jer mi hoćemo organizovano da živimo da se preseljavamo, ili da umremo organizovano [...] Mi smo zabranili izlazak ljudi iz Sarajeva, ako nas pretekne vrijeme [...]“.

⁴⁷ Isto, 47.

pod kontrolom VRS, vidi pozitivnu situaciju: „Postoje dvije mogućnosti, jedna mogućnost ako se stanovništvo iseli, ne mora značiti radi ovog što ću reći, onda je to za mene jedan plus za nekakvo potpuno razdvajanje sa muslimanima i ubuduće, a ako ostanemo onda je to veliki plus za buduće reintegracije BiH.“⁴⁸

Nakon Tintorova poziva na безусловni ostanak i „tuču“ Plavšićeva je pozvala na ostanak, odnosno čekanje, budući da srpski narod ima „kvalitet koji se istesao u ovoj stravičnoj borbi“. Ona ja kazala: „Mi smo sad dovedeni u stanje koje je u biologiji poznato pod sporulacijom, [...] Mi sada dalje za neko vrijeme ne možemo da živimo kao biljka pšenica, nego kao sjeme pšenice. Kod te sjemenke sve su funkcije, one nisu uništene nego su svedene na jedan određeni minimum, ali ako ta sjemenka dođe u povoljne uslove, ako je u vlažnu zemlju bacite ona ponikne, ta sjemenka da može da nikne i da živi kao biljka, ona mora u sebi imati najkvalitetnije supstance. Ja mislim da tu kvalitetnu supstancu mi imamo i da je moramo dobro da čuvamo, jer ako ta sjemenka izađe, onada ta semenka nikada neće proklijati [...]“⁴⁹

Diskusiju vezanu za Daytonski sporazum, potpisivanje mira i pitanje Sarajeva je zaključio Karadžić u jednom podužem govoru. On je istaknuo kako je s vremenske distance i pozicije poslanika Skupštine nemoguće ocijeniti rezultate borbe za cjelokupno srpstvo. Naglasio je da je Krajina već duže vrijeme, prije potpisivanja Daytonu bila „na izmaku snaga“, pred uništenjem, kao i da su vojnici, prema riječima generala VRS, samo očekivali napad kako bi imali razloga za napuštanje borbenih linija. Položaj srpskih republika, Republike srpske Krajine i Republike srpske je prema Karadžiću podređen odlukama „braće iz Jugoslavije“. Kao velike otegotne okolnosti po politička nastojanja Republike Srpske nabraja medijsku propagandu - prvo iz Srbije, potom sa radio stanice u Banja Luci koja je bila pod kontrolom vojske te „sankcije na Drini“. Zamjerku nalazi i u nejedinstvu srpskog naroda: „Mnogo bolje je moglo i mnogo bolje je moralo. Da smo mi bili jedinstveni, da se poštuju institucije, da se poštuje subordinacija, da se poštuje država, da se izvršavaju naređenja i odluke [...] Mnogo bolje je moglo i moralo, ali Bogami je moglo i mnogo gore, mnogo gore.“⁵⁰

Smatra kako je za opstanak i istočnog i zapadnog dijela Republike Srpske potreban centar, potrebno je da Srbi imaju „čaršiju svoju“ te da se Sarajevo na neki

---

⁴⁸ Isto, 50.

⁴⁹ Isto, 56.

⁵⁰ Isto, 68-69.

način mora premostiti. Predlaže: „Možemo ostati ili otići i jedno i drugo možemo organizovano ili haotično, ostati haotično znači dole džumbus pogibije, bježanja pojedinačna itd. Otići haotično znači paljenje našeg grada, njihovog grada stotine mrtvih, ako ne i hiljade i desetine hiljada. Ja mislim da haotično ne smijemo ni ostati ni otići. Sve što radimo mora biti organizovano“ te predlaže da se uz protekciju međunarodne zajednice prihvati „muslimanska vlast“, da na jedan način dođe do afirmacije gradske skupštine, kako bi bio stvoren privid da status „Srpskog Sarajeva“ proističe iz volje i prava građana te da svakako ne bi bilo dobro da se republičko vodstvo pojavljuje na mitinzima kako se ne bi kompromitirala volja građana pred međunarodnom zajednicom.⁵¹ Predlaže izgradnju Republike Srpske političkom borbom, da se izađe iz stanja očaja te da se „zasuču rukavi i napravi završnica“. Krajišnik je isticao kako je „zadatak ove Republike i prvi strateški cilj da se mi odvojimo od muslimana i Hrvata i nema niko pravo da zasniva strategiju Srpskog Sarajeva na ostanku u zajedničkoj državi“ a jedini problem vidi u nedostatku vremena koje je potrebno da se stanovništvo iseli iz Sarajeva, te da se ispuni prvi strateški cilj srpskog naroda koji nije išao za stvaranjem unije, već do raspada Bosne i Hercegovine.⁵² Na sjednici je usvojena *Deklaracija* o statusu dijelova Republike Srpske koji su dodijeljeni „muslimansko-hrvatskoj federaciji“, kojom se osporava uvođenje „hrvatsko-muslimanske“ vlasti u Srpskom Sarajevu, Vukosavlju i dijelovima Podrinja, te da Republika Srpska „zadržava pravo da mirnim putem i političkim sredstvima pod svoj suverenitet vrati područja definisana strateškim ciljevima“. Stanovništvo se kroz Deklaraciju pozivalo da ostane na „svojim vekovnim ognjištima, sa svojom vlašću“ i nastavi političku borbu i organizovanje „do konačnog pravednog rešenja svog statusa.“ U *Deklaraciji* se pokušava osporiti pravo Vladi Federacije Bosne i Hercegovine na vođenje krivičnih postupaka protiv pripadnika VRS, civilnih organa vlasti i drugih državljana Republike Srpske. Stanovništvu koje se opredijeli za izgradnju novog mjesta prebivališta ili sjedišta opštine, Republika Srpska će obezbijediti potrebna sredstva, te osloboditi plaćanja poreza i dažbina „ove srpske opštine narednih pet godina“, a sve uz pomoć međunarodne zajednice. Dalje se kaže kako je zbog pritiska te iste međunarodne zajednice srpski narod morao odreći života u zajedničkoj državi sa glavninom srpskog naroda, ali da se nikada neće odreći tog prirodnog prava.

---

⁵¹ Isto, 70.

⁵² Isto, 84.

Reintegracija Sarajeva

Prema sporazumu iz Dayton Sarajevo bi trebalo postati ujedinjeni grad u Federaciji Bosne i Hercegovine, grad u kojem više neće kontrolni punktovi, barikade na mostovima i kontejneri dijeliti porodice, ljude i naselja. Međutim, iako je sklopljen mir na stanovnike grada se i dalje pucalo i to uglavnom iz snajpera,⁵³ a povratak će usporavati i zagađenost terena minama i eksplozivnim sredstvima. Sarajevske općine su na svojim Skupštinama, uglavnom do kraja prve polovine januara osnovale *Prijelazna općinska vijeća* koja su trebala funkcionirati do prvih izbora. Prvo naselje koje je bilo vraćeno Sarajevu je Vogošća. Naselje je jedno od ključnih predgrađa za potpunu saobraćajnu deblokadu glavnog grada Bosne i Hercegovine. Prema novinarskim procjenama najmanje deset hiljada prognanih i izbjeglica trebalo je biti vraćeno u Vogošću. Legalni organi vlasti Općine Vogošća i grada Sarajeva, zajedno sa pripadnicima Federalne policije, su 23. februara 1996. godine, prema planu, preuzeli vlast u vogošćanskoj općini. Prema pisanju sarajevskog *Oslobođenja*, kod povratničkog stanovništva je izostala euforija, iako su mnogi svoj povratak s nestrpljenjem i neizvjesnošću iščekivali tokom čitavog trajanja rata i opsade Sarajeva. Mnogo je civilnog stanovništva otišlo iz Vogošće na poziv vodstva Srpske demokratske stranke i institucija Republike Srpske. U sarajevskoj štampi je tada prevladavao jedan narativ prema kojemu su se novinari zapravo čudili razlozima odlaska srpskog civilnog stanovništva. Sam događaj reintegracije ovog naselja je obilježen skidanjem ploče i zastave Republike Srpske sa zgrade policijske stanice u Vogošći i postavljanjem nove ploče policije Federacije. U Vogošću je ušlo 85 policajaca Federacije Bosne i Hercegovine te 85 pripadnika Međunarodnih policijskih snaga. Njihov je prvenstveni cilj i zadatak bio da obezbijede povratak i funkcioniranje civilne vlasti. Pojavili su se određeni problemi radi nepoznavanja specifičnosti rada policije Federacije od strane Međunarodnih snaga. Za kontrolu javnog reda i mira u dijelovima grada koji su bili u procesu reintegracije je planirano 545 policajaca kao i saobraćajci koji su svoj posao obavljali u vidu redovnih patrola. Nije posve jasno iz kojih je razloga problem nastao, ali može se pretpostaviti da je nastao zbog broja prisutnih saobraćajnih policajaca,

---

⁵³ Uposlenici MUP-a CSB, Sektora kriminalističke policije su po reintegraciji Sarajeva tokoma aprila 1996. godine pronašli i dokumentirali postojanje većeg broja puškarnica, mitraljeskih i snajperskih gnijezda u Lenjinovoj ulici (danas Grbavička 6-A, 8-A, 14-A, 26) koji su imali zonu djelovanja prema naselju Soukbunar, prema Zemaljskom muzeju, Tehničkoj školi, hotelu Holiday Inn, Muzeju revolucije (danas Historijski muzej), Bulevaru Borisa Kidriča (danas ulica Franca Lehara), mostu Bratsvo-Jedinstvo, te u ulici Rave Jankovića (broj 2A) iz kojih je djelovano prema ulici Vojvode Putnika (Zmaja od Bosne), Vilsonovom šetalištu, Bratstva i Jedinstva (Hamdije Čemerlića), kao i u Ulici Smederevska 45 na okupiranim padinskim dijelovima Sarajeva iz koje je djelovano protuavionskim mitraljezom. FBiH, Ministarstvo unutrašnjih poslova, Centar službi bezbjednosti, Sektor kriminalističke policije, Odjeljenje za kriminalističku tehniku i KDZ, fotodokumentacija broj 655/96, 656/96, 657/96, 664/96, 665/96, 666/96, 667/96, 668/96., Sarajevo, 1996.

odnosno sveukupnog broja policijskih snaga Federacije, koji je premašivao broj Međunarodnih policijskih snaga. *Oslobođenje* je dan nakon reintegracije Vogošće prenijelo izjave nekih civila, poput jedne penzionerke koja je izjavila: „Ovdje već godinu dana nema vlasti, a sada nije bitno ko će vladati, samo neka red postoji. To se ova dva dana osjeti, osjeti se da ima nekog reda otkako je došla policija iz Sarajeva“. Samim stanovnicima taj spor oko broja policijskih službenika nije značio ništa i zapravo je administrativne prirode, stvoren od upravljačkih policijskih struktura.⁵⁴ Tadašnji gradonačelnik Sarajeva Tarik Kupusović o preuzimanju vlasti u Vogošći izrazio je mišljenje da bi bilo bolje da je pružanje vlasti započelo desetak dana nakon Daytonu. Po njegovom bi mišljenju tako bilo izbjegnuto stradanje ljudi, novih žrtava, činjenje materijalne štete na stambenim i industrijskim objektima i „iracionalnog straha od Federalne policije kod Srba koji odlaze“. Kupusović dalje kaže da je kod Srba prevladalo mišljenje da će u Vogošći vlast preuzeti zločinci, a ne profesionalna policija koja će, kako se i ispostavilo, u to mjesto uvesti zakon, red i mir koji je nestao još 1992. godine.⁵⁵ Po dolasku policije i preuzimanjem vlasti Federacije, u Vogošću je dopremljena određena pomoć, a pripadnici Civilne zaštite su počeli i sa čišćenjem ulica općine.⁵⁶

Daljnji plan reintegracije sarajevskih općina i preuzimanja vlasti bio je: Ilijaš (29. februar), Hadžići (6. mart), Ilidža i dio općine Trnovo (12. mart) te dijelovi općina Novo Sarajevo i Stari Grad (19. mart) nakon čega je i službeno proces ujedinjavanja trebao biti završen. Federalna policija je 26. februara u pratnji IFORA i Međunarodnih policijskih snaga preuzela kontrolu nad sarajevskim predgrađima: Rajlovac, Reljevo, Dobroševići, Ahatovići, Nedžarići i Aerodromsko naselje. Umjesto obilježja Republike Srpske, istaknuta su bosanskohercegovačka sa ljljanima, a „većina Srba u tom području pakovala je kofer i čekala trenutak odlaska“, bez obzira što su im i Vlada FBiH i MUP garantirali sigurnost. Općina Novi Grad je uspostavila mjesnu zajednicu u Rajlovcu gdje su izbjeglice mogle dobiti detaljnije informacije o povratku u svoje domove.⁵⁷

Federalne policijske snage su 29. februara između 8 i 8,30 sati preuzele ovlaštenja u Ilijašu. Situacija je u ovoj općini prije ulaska istih bila napeta zbog oružanih pljački, te je bila potrebna zajednička patrola Međunarodne i lokalne „srpske“

---

⁵⁴ Danijel Omeragić, „Vogošća dan poslije; Federalci donijeli vlast“, isto, 17135, 25.02.1996, 1.

⁵⁵ Mr. B, „Gradonačelnik Tarik Kupusović; Uspješan prvi test reintegracije“, isto, 5.

⁵⁶ *Oslobođenje*, 17136, 26.02.1996., 9.

⁵⁷ Isto, 17137, 27.02.1996., 1., 12.

policije. U akciji je učestvovalo 90 federalnih policajaca. Prolaskom Federalne policije od Vogošće do Visokog deblokiran je glavni grad Bosne i Hercegovine. Otvorene su putne komunikacije iz Sarajeva ka Zenici i Tuzli. Nakon nekoliko dana u Ilijašu je uspostavljena gradska autobuska linija, otvorena je ambulanta opće medicine, humanitarna apoteka, prodavnica visočkog *Trgoprometa*, benzinska stanica, hotel, centar za socijalni rad, javna kuhinja. Nije bilo dozvoljeno da ljudi samovoljno obilaze svoje domove jer je opasnost od neeksplozivnih sredstava još uvijek postojala.⁵⁸

U sarajevska naselja koja su trebala biti reintegrirana zajedno sa Vogošćom 23. februara, Pionirska dolina, Nahorevo, Kromolj, Federalna policija i civilni organi vlasti opštine Centar ušli su tek početkom marta. Zbog razloga koje je nemoguće razaznati iz pisanja štampe, došlo je do odugovlačenja, koje je dalo vremena za pljačku i uništavanje privatne imovine na ovom području. Tako je na kućnim vratima Velije Pandžića od 9. februara stajala poruka: „Otišao sam obići porodicu, ne dirajte ništa, jer se vraćam.“ U potpisu - Milenko Starčević.⁵⁹

Slijedeći su na red došli Hadžići, po planu, 6. marta. Bilo je određenih problema. U policijsku stanicu u Hadžićima je 5. marta predveče upalo dvadesetak policajaca iz Mostara u uniformama sa hrvatskim obilježjima kojima „srpska policija“ nije pružila nikakav otpor već se povukla. Hrvatski policajci su izjavljivali da su se ponašali u skladu s naređenjima zamjenika ministra MUP-a Federacije Joze Leutara. Srećom ova je provokativna situacija prošla bez oružanih sukoba te su se hrvatski policajci povukli nakon intervencije IFOR-a i IPTF-a. Legalne vlasti na ulasku u Hadžiće dočekali su stanovnici ovog naselja. Ministar unutrašnjih poslova Avdo Hebib je izjavio da je u općinu ušlo i 70 policajaca čija nacionalna struktura odgovara predratnom stanju u Hadžićima te ocrtava tadašnju nacionalnu sliku općine. Prema pisanju štampe pred zgradom općine Hadžići bilo je posebno bolno. „Četnici su samo noć prije zapalili ovu zgradu [...] Novinarima je pokazana i čuvena ‘garaža’, nastamba tik uz zgradu općine, u kojoj su srpske vlasti tijekom rata zatvarale i mučile civile. Još uvijek je, saznajemo, neizvjesna sudbina 186 Bošnjaka i Hrvata, koji su zatočeni početkom rata.“⁶⁰

Ilidža je na red za reintegraciju došla 13. marta 1996. godine. Dan ranije su Međunarodne policijske snage pojačale svoje patrole u regijama Ilidže i Grbavice

---

⁵⁸ Mr. Babić, „Gradska vlada zasijeda u Ilijašu; Mine usporile povratak“, isto, 17134, 04.03.1996., 8.

⁵⁹ Edin Krehić, „Federacija u Pionirskoj dolini, Nahorevu ...; Nikad više sa svoje zemlje“, isto, 17144, 05.03.1996., 5.

⁶⁰ Se. Kutrović, E. Krehić, „Federacija u Hadžićima; Mir svim građanima“, isto, 17146, 07.03.1996., 1.

gdje su unatoč svemu bande kriminalaca vršile teror i nastavljale paljenje požara. „Oduševljenje je u gradu bilo još i veće pri samoj pomisli na Vrelo rijeke Bosne, što se najbolje može iskazati riječima ‘Em Bosna, em vrelo, em Vrelo Bosne.’“⁶¹ Više od deset hiljada povratnika ušlo je zajedno sa federalnom policijom na Ilidžu, čime je praktično otvorena južna kapija grada. Tačno u podne načelnik opštine Husein Mahmutović postavio je oznake legalne vlasti na matičnu opštinsku zgradu, dodajući da će uslijediti aktivnosti na normalizaciji života na ovom području. Po dolasku se moglo konstatirati da naselje „Otes više ne postoji, a posljednjih dana četnici su spalili sva veća preduzeća i oko 200 stambenih objekata.“⁶² Oni koji su otišli ostavili su i poruke ispisane na ruševnim zidovima kuća: „Sarajevo vam nećemo oprostiti“, „Vidimo se u obrnutim ulogama“, „Eto nas kad – tad“. U potpisu - Pejtonske džukele.⁶³ Reintegracijom Ilidže „u dekoru snježnog dana je Sarajevo ponovno spojilo svoju dušu i tijelo [...] baščaršijsko vrelo i Bosnino izvorište“, ali je još uvijek ostajalo da se vidi na koji će se način i u kakvim prilikama reintegrirati Grbavica, urbani dio grada na lijevoj obali Miljacke i linijama koje su neposredno graničile sa bosanskohercegovačkim državnim institucijama od historijskog, kulturnog, naučnog i najvišeg političkog značaja, Muzejem Revolucije (danas Historijski muzej Bosne i Hercegovine), Zemaljskim muzejem, zgradama fakulteta ali i Skupštine Bosne i Hercegovine.

Od 11. marta je Sarajevo službeno postalo kanton. Za ovakvo ustrojstvo glavnog grada Republike i Federacije BiH izjasnilo se 31, od ukupno 37 vijećnika izabranih u devet gradskih opština u Prelaznu skupštinu kantona Sarajevo.⁶⁴ Nakon povlačenja daytonskih linija bilo je neizvjesno i nejasno kojoj su strani pripala naselja Dobrinja I (jedan) i Dobrinja IV (četiri). Liniju razgraničenja su kroz naselje Dobrinja markirali pripadnici IFORa početkom marta 1996. godine, budući da se predstavnici entiteta nisu mogli dogovoriti. Linija razgraničenja je u sastav Federacije uključivala dio Dobrinje I, odnosno kompletnu Ulicu Miroslava Krleže, Trg Bosanskog sabora (nekada ulica Fočanskih propisa) od broja 1 do 9 i od 2 do 16, Osnovna škola Osman Nuri Hadžić (od izgradnje 1984. nazvana Dušan Pajić) i kolektivna garaža. Federaciji su pripali i dijelovi Dobrinje IV, Gandijeva ulica (nekada Indire Gandi) od broja 1 do 10 i ulica Petra Tiješića (nekada Danila Ponjarca) od broja 1 do 9 i od 2 do

---

⁶¹ Zija Dizdarević, “U žiži; Vrelo Bosne”, isto, 17152, 12.03.1996., 1.

⁶² Oslobođenje, “Otvorena južna kapija grada; Ilidžo, dobar dan”, isto, 17153, 13.03.1996., 1.

⁶³ Edin Krehić, „Ilidža dan poslije; Oporuka političara“, isto, 17154, 14.03.1996., 5.

⁶⁴ Faida Rahmanović, Merima Babić, „Nova organizacija grada; Formiran kanton Sarajevo“, isto, 17152, 12.03.1996., 12.

16. Srpskom entitetu je pripao veliki dio Dobrinje I i IV, uključujući i trolejbusku okretnicu sa pratećim objektima,⁶⁵ koja je izgubila svoju funkciju.

Ibrahim Palo, predsjednik Prelaznog općinskog vijeća Novo Sarajevo, je za *Oslobođenje*, na pitanje o daljnjem toku reintegracije izjavio da je za povratak na Grbavicu, Vraca i Kovačice do sredine marta bilo prijavljeno više od hiljadu porodica. Ovaj broj se brzo udvostručio. Prvih sedam dana nakon preuzimanja vlasti, u tri pomenuta naselja bilo je moguće ući isključivo preko mosta „Bratstva i jedinstva“. Raseljeni su se prvo trebali vratiti u mjesnu zajednicu Grbavica 2, potom su slijedile Grbavica 1, Kovačići, Gornji Kovačići, te MZ Vraca. Dinamika povratka je bila po 50 porodica dnevno.⁶⁶ Stanovnica Grbavice, Irma Kolar koja je rat provela u tom naselju, prenijela je svoje misli i iskustvo: „Imali smo tu nesreću, još jednu, da naš kvart bude posljednji, poslije Vogošće, Ilijaša, Hadžića, Ilidže. Posljednji u programu ‘reintegracije’. Ko je uopće izmislio taj nakaradni termin? Niko mi ne može reintegrirati majku, ili sina, pa ni kuću. To je moje. Grad je moj. Sarajevo je moje bez obzira o kojem se dijelu radi. Jabuka je jabuka. [...] U ovoj općoj euforiji, [...] neki su mještani tih naselja iskopavali kosti, ostatke svojih rođaka, i ponijeli ih sa sobom da ni oni ne ostanu ‘živjeti u toj proklesoj turskoj zemlji’ [...] Kako u ovom ratu ništa nije sličilo na rat, kako je ovaj opkoljeni grad više ličio na konclogor, tako ni oslobođenje nije ličilo na oslobođenje. Nije došla vojska da nas oslobodi. Nismo je ni očekivali. Čudno [...] Napravili su nekakav scenarij, scenografiju, postrojili i zastave i gradske dužnosnike, policiju i građane sa nekakvim identifikacijskim karticama [...] Da li su ovo doživljavali Troja, Lenjingrad, Staljingrad, Berlin?“⁶⁷ Povratnici, legalne civilne vlasti i Federalna policija, u pratnji međunarodnih kolega i Ifora, preuzeli su u utorak ujutro, 19. marta, kontrolu nad sarajevskim naseljem Grbavica.. Istog se dana: „Zastava Republike Bosne i Hercegovine, duga 12, a široka četiri metra, u utorak oko jedan sat zaviorila (se) na restoranu Vidikovac na Trebeviću. Tim činom je i simbolično označen kraj reintegracije Sarajeva.“ Od magle se nije mogao vidjeti Grad, ali za to se pobrinula priroda (baš kao i februara 1984.): „Dok se spremao jarbol za zastavu, magla se počela dizati ... Umjesto metaka i granata, na Sarajevo su pucali pogledi željni slobode.“ U sastav Federacije je reintegrirano i ozloglašeno artiljerijsko uporište MZ Mrkovići.⁶⁸

---

⁶⁵ E. D., „Zbor građana Dobrinje; Sarajevo ipak podijeljeno“, isto, 17155, 15.03.1996., 13.

⁶⁶ „Reintegracija Grbavice, Vraca i Kovačića; Povratak u etapama“, *Oslobođenje*, 17154, 14.03.1996., 12.

⁶⁷ Irma Kolar, „Grbavica, opsada u opsadi; Aleja lipa“, *Dani*, 251, 05.04.2002, 68 – 71.

⁶⁸ Ad. Kapo, „Federacija na Trebeviću; Pogled na Sarajevo“, *Oslobođenje*, 17160, 20.03.1996., 6.

Općina:	Ukupan broj IPTF	Snage MUP-a Federacije BiH	Srba	Hrvata	Bošnjaka
VOGOŠĆA	85	85 od čega	30	8	47
ILIJAS	50	90 od čega	25	15	50
HADŽIĆI	oko 70	70 od čega	15	5	50
ILIDŽA	Prisutni	90 od čega	26	13	51
GRBAVICA	Prisutni	100 od čega	20	13	67

Nacionalni sastav policijskih snaga koje su ušle u reintegrirane općine i dijelove grada prema pisanju Oslobođenja

Opljačkano Sarajevo

Neposredno pred zakazanu primopredaju teritorije, paravojne skupine, pljačkaške bande i kriminalci su lutali sarajevskim predgrađima pod srpskom kontrolom s ciljem teroriziranja srpskog stanovništva i prisiljavanjem većine na odlazak. Srpski ekstremisti su na taj način nekoliko kvartova očistili od Srba, palili stanove da bi priječili njihov ostanak i na silu istjerali one koji su pružili otpor. „Ponašanje ovih bandi i odlazak stanovništva razotkrit će oštra ograničenja koja je IFOR morao slijediti u svom djelovanju.[...] Bande će pred očima međunarodne zajednice i IFOR-a uništiti stanove, ličnu imovinu stanovništva, odnijeti namještaj i skinuti vodovodne i elektroinstalacije, vrata, prozore i parkete.“⁶⁹ Holandski novinar također nalazi kako je u naseljima s lijeve strane Miljacke, na Grbavici, Kovačićima i Vracama vladala jedna situacija bezvlada i terora koji su među civilnom stanovništvom uzrokovali osjećanje (ne)iznenađujuće mješavine „straha, mržnje, izmanipuliranosti i beznada.“⁷⁰ Paljenje je počelo gotovo odmah po saznanju da će privremeno okupirana područja doći pod vlast Vlade Federacije, nakon Dayton. „Sporazumom iz Dejtona moraju se povući iz ovog dijela Sarajeva i sada pale i uništavaju sve što mogu“,⁷¹ kazao je za *Oslobođenje* jedan bosanskohercegovački borac iz okoline Stupskog brda. „Srpski civili su počeli napuštati dijelove Sarajeva koji su prema Dejtonskom dogovoru pripali bošnjačko hrvatskoj federaciji, [...]

⁶⁹ Robert J. Donia, *Sarajevo*, 369-370.

⁷⁰ Gert Van Langendonck, „S one strane Sarajeva“, 207.

⁷¹ E. Kr., „Na Stupskom brdu; Četnici pale kuće“, *Oslobođenje*, 17051, 28.11.1995., 3.

Kolone ljudi uglavnom žena i djece počele su ... napuštati sarajevsko predgrađe Ilidžu, krećući se uglavnom prema Palama.⁷² Pored Pala ovo stanovništvo je odlazilo i u Brčko Distrikt. Početkom decembra je portparol UNHCR-a u Sarajevu Kris Janovski saopštio da se ne radi o egzodusu, te da Ilidžu nije napustio veliki broj ljudi, koji bi se mogao smatrati značajnim.⁷³ Određeni je broj stanovnika srpske nacionalnosti ostao na područjima koja su reintegrirana budući se uz prisustvo međunarodnih jedinica osjećao zaštićenim.

Za sarajevsku regiju bio je nadležan francuski kontingent međunarodnih implementacijskih snaga, a o njihovoj prethodnici novinar *Le Monde* je pisao kako se UNPROFOR transformirao u glasnogovornika vojnika Ilidže, Grbavice i Vogošće, gdje su oficiri, u jednoj opuštenoj, neslužbenoj atmosferi, savjetovali vojnike Republike Srpske kako da se na najbolji način obrate javnom mnijenju. U razmišljanju generala Bachaleta, može se vidjeti da je za politike velikih sila očuvanje vlastitih nacionalnih interesa bilo primarni cilj, a tek potom u skladu s tim se pristupalo problemu lokalne zajednice. Bachalet je izrazio stav da Daytonski sporazum vodi francuski kontigent snaga u jednu nezavidnu situaciju „pravo u ćorsokak“, dok je prema njemu „za Srbe iz ovih dijelova grada alternativa (će) biti ili kofer ili mrtvački kovčeg“. Izričito je naglasio da neće dozvoliti da njegovi vojnici pruzmu odgovornost i budu osuđeni „na učešće u egzodusu Srba koji će prije polaska popaliti kuće. Isto tako, ja ne prihvatam, ukoliko Srbi ostanu silom, da Bosanci i Amerikanci krivicu za neprovođenje plana prebace na Francusku.“⁷⁴ Zvaničnici UNPROFOR-a su izvještavali o stalnom kretanju kamiona sa vojnom opremom u regiji Sarajeva koja je bila ili će ostati pod kontrolom pobunjenih bosanskih Srba, te su nagađali da je riječ o odvoženju logističke vojne opreme.⁷⁵ Bosanski Srbi su od UNPROFOR-a zahtijevali 1 000 kovčega da bi mogli otkopati grobove i ponijeti svoje mrtve kada budu napuštali kuće i teritorij koji prelazi pod nadzor Vlade BiH, kao i 10 000 kutija da bi svoj imetak prebacili na druga područja pod srpskom kontrolom, a odgovoreno im je da ih niko neće sprječavati ali niti pomagati u odlasku.⁷⁶

Nepostojanje reakcije na uništavanje materijalnih dobara govori o tome da su i legalne vlasti od nivoa mjesne zajednice do nivoa Federacije bile iznenađene takvim

---

⁷² BH PRESS / Reuters, „Srbi napuštaju Sarajevo?“, *Oslobođenje*, 17055, 02.12.1995., 24.

⁷³ ONASA, „Odlasci sa Ilidže; Ne radi se o egzodusu“, isto, 17056, 03.12.1995., 24.

⁷⁴ Remy Ourdan, „Francuski oficiri Unprofora na strani Pala; Miniranje sporazuma“, isto, 17057, 04.12.1995., 7.

⁷⁵ ONASA, „Okupirani dio Sarajeva; Odvoze vojnu opremu“, isto, 17070, 17.12.1995., 9.

⁷⁶ Sean Maguires, „Srpski zahtjevi Štajneru; Kutije za seobu“, isto, 17071, 18.12.1995., 3.

vidom reakcije na potpisane odluke. Na zasjedanju SO Hadžići jedan od odbornika je predložio da se uputi protest IFOR-u i dopis drugim nadležnim organima, kako bi se pokušalo spriječiti rušenje privrednih, vojnih, stambenih i drugih objekata.⁷⁷ Krajem decembra 1995. i početkom 1996. godine sve su češća bila kidnapiranja stanovništva koja su se dešavala tokom vožnje autobusom preko Ilidže, a mir se narušavao snajperskim djelovanjem te povremenim granatiranjem.⁷⁸ Iz Udruženja Građana Grbavice i Vraca apelovano je „da se učini sve kako bi se zaštitila imovina Bošnjaka i Hrvata u sarajevskim predgrađima [...] Pale se i uništavaju kuće Bošnjaka i Hrvata kako se [...] ne bi imali gdje vratiti. Imovina koju uništavaju oni koji odlaze uglavnom je ona koju su opljačkali iz naših kuća. Zar zaista niko ne može ni sada spriječiti zlikovce i palikuće? Zar niko ne može ugасiti požar [...]“.⁷⁹ Sarajevsko *Oslobođenje* je pisalo o masovnom napuštanju kuća, stanova i imanja srpskih porodica koji su bili potaknuti od paljanske vrhuške koja je nastojala dokazati da je zajednički život Srba i Bošnjaka bio nemoguć. Seobe su se odvijale uglavnom tokom noći, tako da su prvo iskopavani i odvoženi grobni ostaci, nakon kojih su na područja koja su pod vlašću bosanskih Srba, selili stanovnici srpske nacionalnosti, koji su sa sobom nosili gotovo sve, od *tavana* do *podruma*, od foto-albuma do instalacija parnog grijanja, prozora, vrata, bojlera. Pisano je o apokaliptičnim scenama s kraja februara na Grbavici, gdje su nakon cjelodnevnog iznošenja klupa, stolova, nastavnog materijala i školskih tabli iz zgrada Osnovnih škola „29. novembar“ i „Bratstvo i jedinstvo“ u iste ušla djeca s kantama benzina kojeg su posuli po praznim učionicama da bi škole bile zapaljene. Pred ulazak Federalne policije na Ilidžu, prema navodima ilidžanskih Srba, u tom dijelu grada vladalo je totalno bezvlašće. Predstavnici građana koji žele ostati na Ilidži nakon tranzicije vlasti su zatražili zaštitu međunarodne zajednice, a Husein Mahmutović, načelnik Ilidže je rekao da raspolaže podacima o povećanom broju ubistava, samoubistava, maltretiranja i kidnapovanja Srba koji žele ostati na Ilidži poslije 12. marta ove godine, te dodaje da su zapaljene zgrade „Tvornice ćilima“, Unisova „Tvornica bicikla“, a u Blažuju Upijev „Pak – centar“.⁸⁰

---

⁷⁷ R. Balić, „Zasjedao SO Hadžići; Agresor uništava imovinu“, isto, 17080, 27.12.1995.,14.

⁷⁸ *Oslobođenje*, 17088, 09.01.1996., 24., Isto, 17089, 10.01.1996., 1.

⁷⁹ „Pismo udruženja građana Grbavice i Vraca; Onemogućiti palikuće“, *Oslobođenje*, 17093, 14.01.1996., 9.

⁸⁰ Vidjeti Đ. Kozar, „Strah na Grbavici i Ilidži; Ekstremisti tjeraju u egzodus“, *Oslobođenje*, 17102, 23.01.1996.,7.; Perica Vučinović, „Kolebljivo srpsko iseljavanje; Seobe mrtvih duša“, 17104, 25.01.1996., 7.; Edina Kamenica, „Aleksandru Ivanku na znanje, Gospodine, škole gore“, 17146, 07.03.1996., 5.; „Novi zločini paljanskog režima; Vandali pale Ilidžu“, 17149, 10.03.1996., 1. Slično je ponašanje zabilježeno kod pripadnika snaga međunarodne zajednice. F. Rahmanović, „Iforov pljačkaški pohod u Skenderiji; Sila u rukama nedodirljivih“, isto, 17112, 02.02.1996., 13; 17116, 06.02.1996., 14.

Komesar Međunarodnih policijskih snaga, Piter T. Fitzgerald u intervjuu novinarki *Oslobođenja* objasnio je da se njihov mandat svodi na posmatranje i superviziju, a događaje oko pljačke industrijskih postrojenja i paljenje stanova komentirao je riječima: „Bilo bi dobro kad bismo mogli spriječiti takve slučajeve, ... Svakako da imamo interes da spriječimo ovakve slučajeve i svakako da je spaljivanje stanova veoma ozbiljan problem ... Veoma, veoma je teško utvrditi da Srbi nose, da krađu tuđu imovinu [...] Čak i da nam se prijavi krađa, mi nemamo te izvršne moći da to zaustavimo“. Mihael Štajner, zamjenik visokog predstavnika međunarodne zajednice za implementaciju civilnog dijela Daytona je izrazio zabrinutost sigurnosnom situacijom na Ilidži i Grbavici. Nakon prelaska Ilidže pod vlast Vlade Federacije na tom području se i dalje pljačkala imovina pojedinih dijelova općine. Iforovi vojnici su se jednostavno pozivali na nedostatak mandata i tek su po „uključivanju kamera“ dan prije predaje Grbavice vlastima Federacije počeli da sudjeluju u spašavanju ljudi, namještaja i životinja iz kuća u plamenu, ali i da učestvuju u nesmetanom demontiranju i odvoženju trafo – stanice.⁸¹

Preuzimanjem područja koja su tokom rata bila pod srpskom vlašću, legalna vlast Federacije je naišla na potpuno opustošena industrijska postrojenja na čitavom području. Agresor je povlačenjem odvuкао sve što se odvući moglo, a visokosofisticirane fabričke mašine, od kojih su mnoge bile „zadnji krik tehnologije“, razmontirali su na takav način da one više nisu mogle biti u funkciji, odnosno bile su potpuno beskorisne. Iz reintegriranih naselja je odneseno sve neophodno za život ljudi, tj. njihov rad. Mašine su prevožene na teritorij Republike Srpske, Srbije i Crne Gore. Kao gotovo nečujni problem, tkivo nestabilne bosanskohercegovačke privrede počeo će, u ovom periodu nagrizati i problem šumarstva i šumske industrije. Počet će, između ostalih, i pljačka šumskog blaga Bosne i Hercegovine. Prve dojave o tome da se otuđuju industrijska postrojenja doznačiti će borci Armije Republike Bosne i Hercegovine. Sa terena se javljalo kako je u toku bilo užurbano dislociranje industrijskih potencijala sa teritorije opština Hadžići, Vogošća, Ilidža i Ilijaš. Najintenzivnije su se izmještala postrojenja fabrika Vazduhoplovnog zavoda „Orao“ iz Rajlovca, Tehničko – remontnog zavoda Hadžići i „Pretisa“ Vogošća. Svakodnevno su se iz pravca Pala preko Hreše i Mrkovića ka Vogošći upućivale kolone kamiona kojima se pomenuta oprema transportovala prema teritorijama koje je kontrolirala Vojska Republike Srpske. Generalni sekretar Evropske konfederacije sindikata Emilio Gabaljo obećao je da će utjecati na Evropsku uniju da „svim sredstvima“ spriječi agresora

---

⁸¹ Amra Kebo, „Intervju: Piter T. Fitzgerald; Komesar Međunarodnih policijskih snaga“, *Oslobođenje*, 17145, 06.03.1996., 5; „Šta IFOR ne vidi; Ilidža i Grbavica van kontrole“, 17149, 10.03.1996., 1; Am. Kebo, „Mihael Štajner o događajima na Ilidži i Grbavici; Oštra osuda bezakonja“, isto, 17150, 11.03.1996., 1; Dragan Stanojlović, „Tragovi na snijegu“, isto, 17152, 13.03.1996., 5; H. Tajić, „Izvištaj Kap. Anamura; Ifor liči na Unprofor“, isto, 17168, 29.03.1996., 5.

u pljački fabrika oko Sarajeva, koje se trenutno nalaze na teritoriju pod njegovom kontrolom, no bezuspješno. Na sastanku UNIS-a i rukovodstva Vogošće je istaknuto da „Karadžićevi Srbi pred očima Ifora pljačkaju: postrojenja Unisa, Pretisa, Tasa, UTL, Energotehnike, itd.“ a sredinom januara je bilo objavljeno kako je „kovačnica nekada velike sarajevske fabrike automobila ‘Famos’ kompletno, sa svim mašinama preseljena u Nikšić, gdje će dobro doći tamošnjoj Željezari.“ Od potpisivanja Daytonu do polovine januara 1996. godine iz fabrika u Vogošći otpremili su nekoliko hiljada kamiona i šlepera opljačkane opreme, alata i rezervnih dijelova. Po ulasku legalnih vlasti bilo je potrebno krenuti od samog početka, budući da su postrojenja bila u stanju koje je slično onome iz 1948. godine.⁸² Prema pisanju sarajevskih medija, odnešena je nova kovačka baterija – najsuvremenije tehnologije u kojoj je sve bilo kompjuterski vođeno, iznešena je i presa teška 4000 tona, dalje je iz Energotehnike otuđeno 30 trafo-stanica, telefonska centrala sa 2500 brojeva, tri računska centra, sav alat – ukupno oko 75 posto imovine. Iz Unisovog TAS-a su demontirani i iznešeni pogon varionice, lakirnica i brojni drugi pogoni. Iz Doma staraca u Nedžarićima odvezeno je dvanaest kamiona opreme vrijedne 20 miliona njemačkih maraka. Automobili marke Golf su od početka agresije iz kruga TAS-a izvoženi na osnovu odluke tadašnjeg kriznog štaba, ceduljice sa potpisom Milana Terzića i Miladina Trifunovića, tako da je 25 članova tog štaba uzelo po jedan automobil, a nešto vozila otuđile su i naoružane grupe. U Hadžićima su vlasti Federacije zatekle samo ogoljele zidove Remontnog tehničkog zavoda, filijale Coca-Cole, Dalekovod izgradnje, odjela sarajevske Svjetlosti, Transporta, drvoindustrijskog preduzeća Bjelašnica. Nesagledive su štete bile na tvorničkim postrojenjima u Blažuju, Tvornici plinskih uređaja, te u ‘Lasti’ tvornici bicikala, saobraćajne signalizacije i ski opreme na Ilidži, a pored postrojenja odnesena je dokumentacija i papirologija neophona za obnavljanje proizvodnje.⁸³

---

⁸² Dženana Karup, „Pljačkanje Bosne; Pilane poslije kiše“, *Dani*, 67, 19. januar/siječanj 1997.; *Oslobođenje*, 17061, 08.12.1995., 5.; BH PRESS, „Evropski sindikalci; Spriječiti pljačku Sarajeva“, *Oslobođenje*, 17064, 11.12.1995., 7.; „Sastanak rukovodstva Vogošće i Unisa; Spriječiti pljačku postrojenja“, 17093, 14.01.1996., 9.; Slobodan Macković, „Crna Gora; Famos preseljen u Nikšić!“, isto, 17095, 16.01.1996., 4.; Hajdar Arifagić, „Unis na udaru srpskih lopova; Pljačka stoljeća u Vogošći“, 17118, 08.02.1996., 5.

⁸³ *Oslobođenje*, „Mr. Faruk Smalbegović; Zaštitite nas od lešinara“, 17118, 08.02.1996., 5.; Mr. Babić, „Pljačka Doma staraca u Nedžarićima; Štićenici ne žele u Lukavicu“, isto, 17130, 20.02.1996., 12.; Hajdar Arifagić, „TAS – od pljačke do obnove; ‘Golfovi’ na ceduljicu“, isto, 17142, 03.03.1996., 5.; Senka Kurtović, „Hadžićka slika nemoći; Posljednji koraci očajnika“, isto, 17147, 08.03.1996., 5.; Hajdar Arifagić, „Kako su Srbi opljačkali Unis (1); Tvornica na koljenima“, isto, 17159, 20.03.1996., 11.; „Kako su Srbi opljačkali Unis (2); Lasta u pepelu“, 17160, 21.03.1996., 7.; Amer Kapetanović, „Lijepe fabrike lijepo gore“, *Dani*, 165, 28. jul/srpanj, 2000., www.bhdani.com.

Koja to gazi nas čizma

(Dino Šaran, Letu štuke, „Minimalizam”)

U Sarajevu je u toku rata ubijeno 13 247 osoba, a kao nestale se vode 764 osobe što je ukupno 14 011 lica. Ubijeno je ili se još vode kao nestale 643 osobe koje su bile mlađe od 18 godina. Od ukupnog broja ubijenih i nestalih, civila je 5 604, najveći je broj stradalih u 1992. godini (7 808 osoba), od kojih je najviše stradalo tokom juna mjeseca (1 706 osoba). Sredinom 1995. godine u Sarajevu je živjelo 363.765 stanovnika i to na području opština Novi Grad 126.493 (34,8 %), Centar 89.165 (24,5 %), Novo Sarajevo 58.301 (14,7 %), Ilidža 31.545 (8,7 %), Vogošća 4.685 (1,3 %).⁸⁴

Jedna od brojnih posljedica rata je traumatski stres koji je uslovio porast psihičkih poremećaja, što je dokazano nizom naučnih istraživanja, a tendencije su pokazivale da će ubuduće upravo ovi poremećaji značajnije prevladavati u psihijatrijskom morbiditetu stanovništva Sarajeva.⁸⁵

U septembru 1997. je Skupština kantona Sarajevo uspostavila Grad Sarajevo koji čine općine Stari Grad, Centar, Novi Grad i Novo Sarajevo. U sarajevskom kantonu su i sve prijeratne općine sem Pala. U gradu kao poratnom području će procvjetati crno kriminalno tržište, bit će rasprostranjena trgovina drogom, oružjem, dokumentima, prostitucija. Sarajevo će obilovati investicijama namijenjenim u izgradnju novih vjerskih objekata. Korupcija je uzela maha, te su lokalni političari i profiteri na taj način dolazili do svojih ciljeva.⁸⁶

Prema procjenama Svjetske Banke bruto domaći proizvod je u Bosni Hercegovini bio na razini 1/8 predratnog, oporavak bi, prema istim procjenama, trebao trajati 10-20 godina u ovisnosti od povratka izbjeglih, stepenu pomoći u rekonstrukciji (naročito u prvom razdoblju) i gospodarstvenim politikama vlade. Pretpostavljalo se da će bosanskohercegovačka ekonomija teško zaživjeti budući da nije bilo ni jedne njene grane koja je izbjegla ratne štete. Bilo je naznaka o postojanju

---

⁸⁴ <http://idc.org.ba>, (posljednji pristup april 2007.), u međuvremenu je internet stranica ugašena, a u okviru istraživanja koja je proveo Istraživačko dokumentacioni centar, Mirsad Tokača objavio publikaciju pod naslovom *Bosanska knjiga mrtvih: ljudski gubici u Bosni i Hercegovini 1991-1995*, koju za analizu pitanja ljudskih gubitaka i ratnih žrtava možemo smatrati za nerelevantniju do sada (2019.) napisanu.

⁸⁵ A. Ahmetašević, „Stručnjaci o psihosocijalnoj traumi; Sarajevsko iskustvo rehabilitacije“, *Oslobodjenje*, 17155, 16.03.1996., 8.

⁸⁶ Robert J. Donia, *Sarajevo*, 372 – 373.

mogućnosti da se izbjeglo stanovništvo neće vratiti na svoja prijeratna imanja. Naročito je upozoreno na neodržavanje industrijskih postrojenja i odlazak struke koja istim može i zna gospodariti.⁸⁷

Što se tiče povratka stanovništva, prema podacima UNHCR-a, se za povratak registriralo 63.063 ne – Bošnjaka, između 1998. i 2005. Broj registriranih povratnika godišnje je 2001. dostigao 20.656, da bi najveći broj od 26.822 povratnika bio zabilježen 2002. godine. Još 48.563 se vratilo u ostalih pet općina Sarajevskog kantona. Brojke UNHCR-a su svakako veće od stvarnog broja povratnika. Struktura stanovništva u gradu se promijenila tako što je došlo stanovništvo iz ruralnih područja dok je urbano stanovništvo u velikom broju napustilo Sarajevo. Procesi reintegracije zemlje i njene političke, socijalne i ekonomske rekonstrukcije su tekli razočaravajuće sporo i bili su neuspješni, mada su sami glavni ciljevi ovog procesa bili nejasno i dvosmisleno određeni. Rat je duboko uzdrmao tradiciju multietničke koegzistencije.⁸⁸ Iste one političke stranke koje su dovele građane Sarajeva u ovakvu nezavdnu situaciju i dalje dobijaju najveću podršku bosanskohercegovačkog biračkog tijela.

Infrastruktura grada se nije održavala pune četiri godine uz sustavno uništavanje i razaranje od strane agresora. Prema opsežnoj studiji rađenoj da bi se utvrdile ratne štete u Sarajevu došlo se do brojke od gotovo četrnaest milijardi Eura, tačnije 13.957.221.273 Eura ratne štete! Kod istraživanja su najveći problem predstavljale upravo općine i dijelovi općina koje su bile pod privremenom kontrolom agresora i u kojima su privredni kapaciteti uništeni i/ili opljačkani, tako da se u njima bez velikih investicionih ulaganja nije mogla organizovati proizvodnja. U najtežoj situaciji su zatečene općine u kojima su se prije rata nalazili „najvitalniji i najznačajniji proizvodni kapaciteti sarajevske regije: Vogošća, Trnovo, Ilijaš, Hadžići i Ilidža u kojima gotovo da više i nema proizvodnih kapaciteta.“⁸⁹

Zaključak

Ovim radom je obuhvaćeno vremensko razdoblje koje je uslijedilo nakon sporazumnog završetka rata. Tokom ratnih operacija Sarajevo je prema projektima politike Srpske demokratske stranke trebalo biti podijeljeno na muslimanski i srpski dio. Podjela grada prema projekcijama nacionalističke srpske političke elite nije

---

⁸⁷ CIA, Bosnia, Intelligence and the Clinton Presidency, DCI Integracy Balkan Task Force, Assessment: Bosnia And Croatia The Cost Of Reconstruction 20-Nov-95, Document Number: 5235e80d993294098d517587.

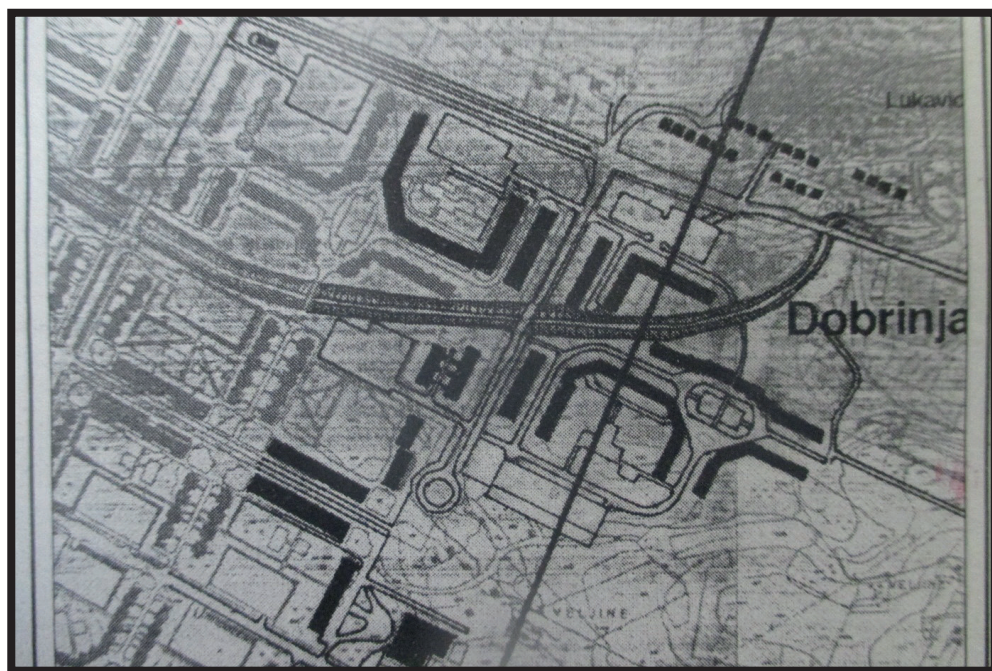
⁸⁸ Ugo Vlasisavljević, *Etnopolitika i građanstvo*, Mostar, 2006, 292.

⁸⁹ Duljko Hasić, *Ratne štete u Sarajevu od 1992 – 1995*, Sarajevo, 2006, 3, 116-117.

uspjela i nije provedena prema planiranom, unatoč tome što su vojni prodori u grad i dioba grada pokušani nekoliko puta tokom opsade. Privremeno zaposjednute općine i dijelovi općina i naselja Grada od strane VRS su Daytonskim sporazumom pripale Federaciji Bosne i Hercegovine. Nakon ove vijesti srpsko stanovništvo i organizirane bande na čelu sa paljanskim vodstvom počinju odlaziti sa područja koja će pripasti sarajevskim gradskim, odnosno kantonalnim vlastima. Uz proces odlaska i paljenja, sistemski se odvijao proces pljačke. Opljačkana su sva industrijska postrojenja, proizvodni pogoni sa teritorije na kojoj je vlast imala srpska strana. Nakon prestanka ratnog razaranja u Sarajevu su danas (2019.) gotovo neprimjetna fizička oštećenja gradske infrastrukture, dok su posljedice pljačke i odlaska dijela stanovništva ostavile mnogo dublji trag i prije svega se osjećaju na ekonomskom i socijalnom polju te su gotovo nesagledive. Uz razvoj događaja koji je svoj niz počeo ratnim razaranjem, tektonskim socijalnim poremećajima, a slijedio pljačkom privrednih i ekonomskih resursa tokom reintegracije, nakon uspostave mira predstojao je neizvjestan tok oporavka.

Prilozi

Mapa razgraničenja sarajevskog naselja Dobrinje prema Dejtonskom sporazumu (Oslobođenje, LIII, 17154, petak, 15.III 1996, 13.)

Summary

AT THE END OF THE CENTURY, AND THE END OF THE WORLD – SARAJEVO 1995-1996

The author presents, in this paper, dramatic events in Sarajevo after the Agreement on the Peace in Bosnia and Herzegovina was reached on 21 November 1995, on the basis of the archival material of the ICTY, the CIA documentation related to Bosnia and Herzegovina during Clinton's Presidency, memoirs, relevant literature and the press coverage. In the U.S. military air base Wright – Patterson, Dayton, the agreement, which brought an end to the war and the siege of Sarajevo, as well as a sort of peace for the citizens of the destroyed city, was initialled. The paper pays special attention to decisions taken in Dayton, which enabled the re-integration of the occupied parts of Sarajevo and its municipalities into a united city governed by the Federation of Bosnia and Herzegovina. The paper elaborates the reactions of the political leadership in Bosnia and Herzegovina, and analyses reactions of the political and military leaders in the Republika Srpska. According to the projections of the Serb Democratic Party Sarajevo was to be divided to the Muslim and Serb parts. This partition of the city, as projected by the nationalistic Serb political elite failed, despite the fact that on several occasions during the siege military assaults and incursions had been made in order to occupy the city and divide it. After the news from Dayton arrived and the several years long siege of Sarajevo was terminated and when the re-integration of its municipalities started so that they came under the governance of the City, i.e., the Canton of Sarajevo, the Serb population and organised gangs, supported by the Serb leadership at Pale started leaving the parts of the city they had occupied. Along with the process of departure and arson, there was a parallel process of plundering of those municipalities so that all industrial facilities that had been under the control of the Republika Srpska Army were plundered.

IZVORI I LITERATURA

Izvori

- CIA, Bosnia, Intelligence and the Clinton Presidency
- Central Intelligence Agency, Office of Russian and European Analysis, *Balkan Battlegrounds: A Military History of the Yugoslav Conflict, 1990 – 1995*, Volume I, 2002, Volume II, 2003, Volume III, Washington, DC.
- Dejtonski sporazum, Bliski mirovni razgovori, Zrakoplovna baza Wright

- Patterson, Dayton, Ohio 1 – 21. studenog 1995., USAID, 1995.
- FBiH, MUP, CSB, Sektor Kriminalističke policije, Odjeljenje za kriminalističku tehniku i KDZ, Fotodokumentacija, Sarajevo, 1996.
- Hadžifejzović, Senad, *Rat uživo: ratni televizijski dnevnik 1992 : 1995*, Sarajevo, Autor, 2002.
- Jovičić, Mile, *Dva dana do mira, Dnevnik sa Aerodroma „Sarajevo“ april – maj 1992*, Novi Sad, Budućnost, 2004.
- Šiber, Stjepan, *Prevare, zablude, istina: ratni dnevnik 1992*, Sarajevo, Rabic, 2000.

Štampa

- *Dani*, bosanskohercegovački informativni magazin
- *Oslobođenje*, bosanskohercegovački nezavisni dnevnik
- *Vreme*, nedeljnik

Internet:

- <http://www.bhdani.com>
- <http://icr.icty.org>
- <http://www.idc.org.ba>

Literatura

- Aganović, Midhat, *Razvojne i životne dileme Sarajeva*, Sarajevo, Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1995.
- Bougarel, Xavier, *Bosna, anatomija rata*, Sarajevo, University Press, 2018.
- Čehajić, Jasmina, „Imigrantsko stanovništvo deset udruženih opština s područja grada Sarajeva – neka obilježja prema popisu stanovništva 1981. godine“. u: *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo, Institut za istoriju u Sarajevu, Institut za proučavanje nacionalnih odnosa Sarajevo, 1990., 571 – 584.
- Divjak, Jovan, *Sarajevo, mon amour*, Paris, Buchet / Chastel, 2004.
- Donia, Robert J, *Sarajevo: biografija grada*, Sarajevo, Institut za istoriju, 2006.
- Halilović, Sefer, *Lukava strategija*, Sarajevo, Maršal, 1997.
- Hasić, Duljko, *Ratne štete u Sarajevu: 1992 – 1995*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava, 2006.
- Holbrooke, Richard, *Završiti rat*, Sarajevo, Šahinpašić, 1998.
- Lučarević, Kerim, *Bitka za Sarajevo, osuđeni na pobjedu*, Sarajevo, TZU, 2000.
- Vlaisavljević, Ugo, *Etnopolitika i građanstvo*, Mostar, Udruga građana Dijalog, 2006.